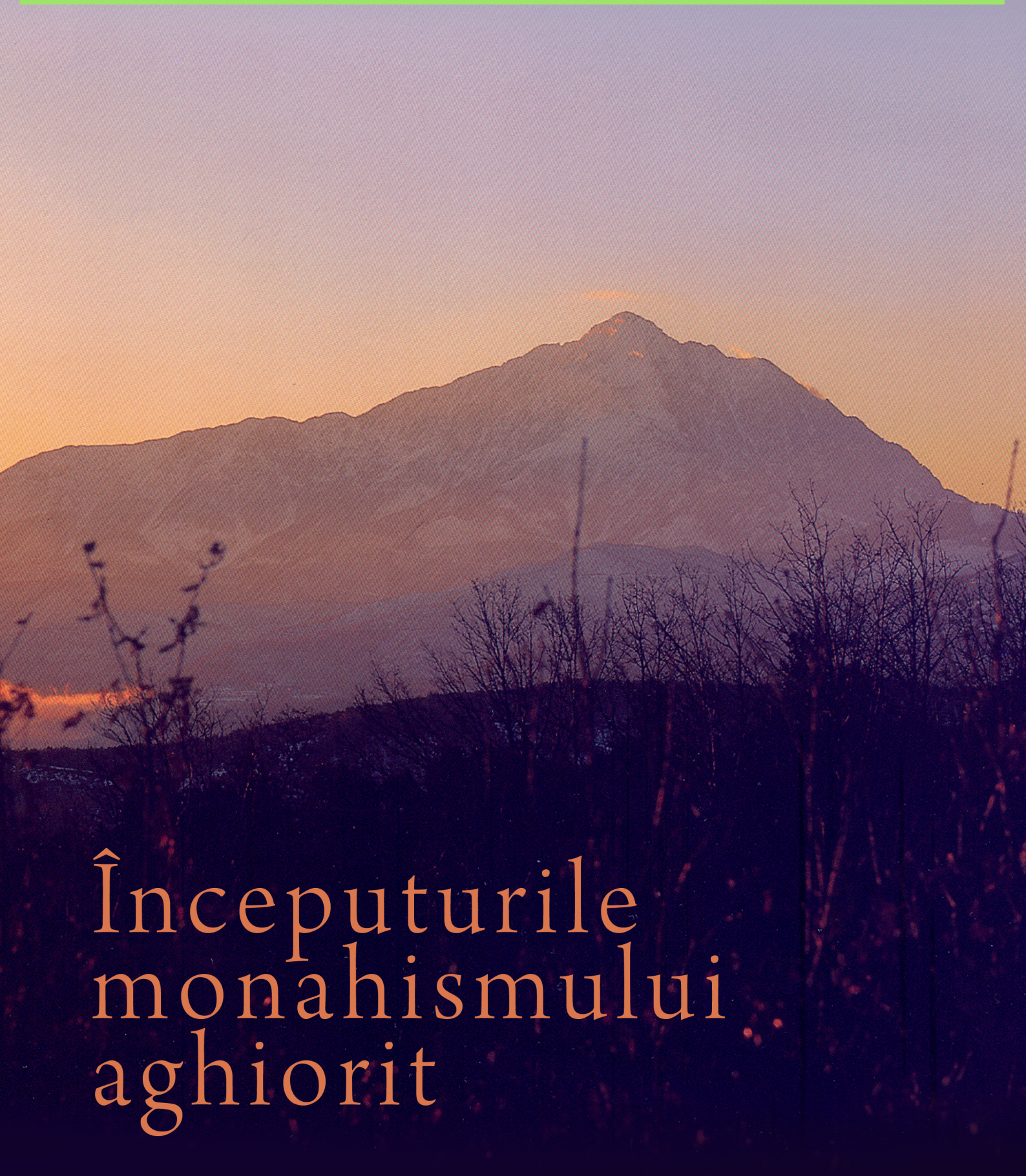

ΑΝΑΛΕΚΤΑ • 5

ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ

August 2013

Începuturile
monahismului
aghiorit

Cuprins

01. Schiță istorică a monahismului athonit

Prof. Kríton Hrysohóidis 3

02. Sfântul Athanasie Athonitul și monahismul aghiorit

Părintele Pávlos Lavriótul 14

03. Începuturile monahismului athonit

Prof. Kríton Hrysohóidis 20

04. Sfântul Athanasie Athonitul (5 iulie) și începuturile vieții chinoviale în Sfântul Munte

Mihail Zafeíris 24

05. Vechile manuscrise grecești din Sfântul Munte

Giórgos Stámkos 29

Schiță istorică a monahismului athonit

Prof. Kríton Hrysohoídis

Monahismul constituie un fenomen timpuriu al Bisericii creștine organizate. Relaxarea moravurilor în Biserică în perioada romană târzie și în cea bizantină timpurie, decăderea vieții duhovnicești în comunitățile creștine ale orașelor, perturbarea vieții bisericești din pricina apariției ereziilor și a schismelor sau, mai mult încă, prezența diferitelor forme de viață pustnicească în alte religii, au contribuit la conturarea idealului ascetic printre creștini drept cale de desăvârșire duhovnicească. Acesta s-a exprimat în multiple forme ale nevoinței de obște și personale.

Chiar dacă monahismul s-a dezvoltat independent și în alte regiuni, patria duhovnicească a acestuia este considerată Egiptul, datorită vestiților asceți care l-au consacrat și a imaginii mitice a „marelui pustiu” al Egiptului, ca loc al însingurării desăvârșite și al nevoinței aspre. Cea mai timpurie formă de viață monahală o constituie retragerea în pustie (anahoretismul), avându-l ca începător pe Sfântul Antonie cel Mare (+356). Cam în aceeași perioadă Sfântul Pahomie (+346) consacră forma vieții monahale de obște sau chinoviale. Trăsătura comună atât a metodei anahoretice a Marelui Antonie, cât și a rânduiei pahomiene este întâietatea

care se dă nevoinței personale și autonomiei vieții duhovnicești personale. Cu toate acestea, monahismul Asiei Mici, mai ales în regiunea Capadociei, care înflorește în aceeași perioadă prin profunda înrâurire a Regulilor Sfântului Vasile cel Mare, stimulează nu doar „viața contemplativă”, ci și participarea comunităților monahale la fapte de binefacere socială.

În afară de Egipt și Capadocia, monahismul a cunoscut o dezvoltare mai largă în regiunile Antiohiei, Celesiriei (cu forma specială a nevoinței stălpnicilor), Mesopotamiei și Palestinei.

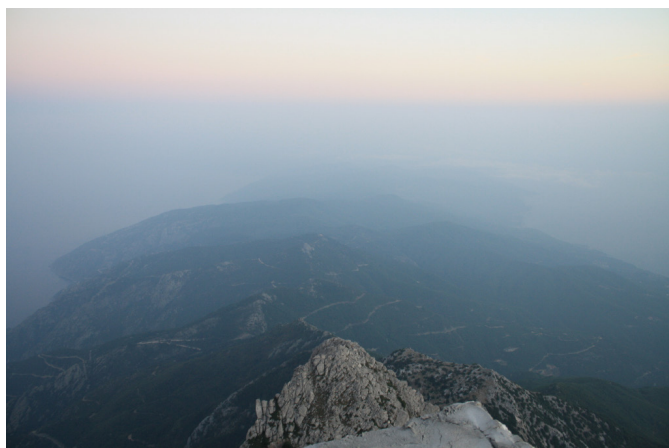
Monahismul răsăritean, în timp foarte scurt, ajunge în capitala Imperiului Bizantin. Prima mănăstire cunoscută în Constantinopol, Mănăstirea lui Dalmatos, este atestată în anul 382, iar către sfârșitul secolului al VI-lea numărul mănăstirilor constantinopolitane se ridică la 92.

În secolele următoare, monahismul Asiei Mici, provincie bogată și puternică, va cunoaște o înflorire încă mai mare prin apariția importanțelor comunități de la Olymbos în Bitinia și Látros în Milet, care au luat parte activă la lupta împotriva iconoclasmului.

Între secolele al VIII-lea și al IX-lea, în acest climat duhovnicesc și cu precădere în Bitinia, se maturizează marele reformator al monahismului bizantin, Theodor Studitul.

Principiile vieții monahale, așa cum sunt formulate de Theodor Studitul în Cateheze și în Tipicul mănăstirii sale, au ca scop impunerea desăvârșitei rânduiei atât în viața liturgică, cât și în cea de zi cu zi a monahilor. Ceva mai târziu, măsurile pe care le introduce acum vor exercita o înrâurire profundă asupra organizării monahismului chinovial athonit.

În secolul al IX-lea, în contextul noii politici imperiale determinate de revigorarea vieții bisericești sub Patriarhul Fotie cel Mare, monahii sunt chemați să împlinească o lucrare de

Vedere a peninsulei Sfântului Munte de pe vârful Athonului

o mai largă amploare.

Pentru creștinarea vecinătăților nordice ale Imperiului vor fi aleși doi frați monahi, tesalonicenii Constantin-Chiril și Methodie. Asimilarea spirituală a triburilor slave din Balcanii de sud se va realiza prin lucrarea misionară sistematică a acestora.

În spațiul elen mai ales, în care până în secolul al IX-lea mărturiile despre prezența unei vieți monahale organizate sunt rare (deși există mărturii arheologice care atestă prezența unor mănăstiri în Thasos, Dilos și în Creta încă din vremea Bisericii primare), pe axa Tesalonic, Larisa și Patra, activitatea misionară merge mână în mână cu întemeierea de mănăstiri. În Pelopones, frații Simeon și Theodor întemeiază mănăstirea Marii Peșteri (Megalou Spilaïou), câtă vreme prezența Bisericii Bizantine în Macedonia se întărește în secolul al IX-lea prin întemeierea marilor centre monahale din Halkidiki (mănăstirile Cuviosului Eftimie și ale lui Ioan Kolovos).

Activitatea monahilor misionari sau a anahoreților în spațiul actual al Greciei se va încununa în secolul al X-lea prin reprezentanții ei principali, Sfinții Nikon Metanoite (Pocăiți-vă), Luca Stiriotis și Athanasie Athonitul.

Activitatea sistematică a monahilor se leagă nemijlocit de eforturile administrației bizantine de reorganizare politică și eclezială a Balcanilor, urmărind în special întărirea apărării militare, lărgirea înrăuririi bizantine la popoarele creștine din jur și zădărnicierea încercărilor Romei de a pătrunde în zonele de graniță ale Imperiului.

În această mobilizare duhovnicească se înscrie și întemeierea primei mănăstiri din Sfântul Munte, a Mănăstirii Marii Lavre, pe la anul 963. Întemeietorul acesteia a fost Sfântul Athanasie Athonitul, un monah deosebit de întreprinzător și înzestrat, membru al elitei sociale a curtenilor și demnitarilor de la Constantinopol și prieten personal al împăratului bizantin Nichifor Fokás. Apariția unei mari obști în Athos nu înseamnă doar debutul unei noi perioade în trăirea idealului ascetic, ci și consacră încă mai mult spațiul elen ca centru al lucrării misionare din Balcani și Orientul creștin.

Climatul favorabil dezvoltării monahismului athonit, prin orientările ideologice și politice ale Imperiului în plină glorie după a doua jumătate a secolului al X-lea și ulterior, a fost întărit de sentimentul siguranței restabilite după înfrângerea și alungarea arabilor din Creta în 961 și după eliminarea pirateriei din zonele Mării Egee. Spre deosebire de această situație, comunitățile monahale altădată vestite ale Asiei Mici suferă urmările invaziei și instalării turcilor seleucizi, ale înfrângerii de la Manzikert (1071) și de aceea, treptat, decad.

Cu certitudine, Cuviosul Athanasie nu și-a construit mănăstirea într-o țară pustie, ci s-a așezat într-o regiune în care deja se crease o tradiție monahală de tip anahoretic, având acordul împăraților bizantini și un regim de administrare centralizată, fie el și lejer.

Este posibil ca deja în epoca celui de al doilea iconoclastism, la începuturile secolului al IX-lea, monahii cinstitori ai icoanelor din regiunile învecinate Macedoniei, să se refugieze pentru o vreme în Athos pentru a evita tulburările datorate prigoanelor iconoclaste, care, însă, după cum se pare, au fost mai blânde în perioada respectivă.

Primele informații, deși nu foarte precise, despre prezența asceților, și anume a celor vestiți, trimit la sfârșitul secolului al VIII-lea și începuturile secolului al IX-lea. În acea epocă se identifică prezența Cuviosului Petru Athonitul, despre care se consideră că s-a nevoit în zona Kavsokaliviei de azi. La începutul celei de a

Vedere a Sfântului Munte

doua jumătăți a secolului al IX-lea, Cuviosul Eftimie se retrage în Athos pentru a se nevoi o vreme. El va întemeia ulterior marea mănăstire din Vrastámos (Brastá de azi) în Halkidiki.

Totuși, monahii din peninsula, înainte de mijlocul secolului al IX-lea trebuie să fi alcătuit o comunitate pustnicească numeroasă și cunoscută, ca să fie invitați de împărăteasa Theodora la Constantinopol. Potrivit mărturiei istoricului Ghenesios, monahi din Athos au fost prezenți la ceremoniile sărbătorești pentru reșezarea icoanelor la anul 843.

În 883, nevoitorii athoniți primesc cele dintâi privilegii împărătești.

Împăratul Vasilios I interzice prin sigiliu funcționarilor publici să încaseze orice tip de impozit de la monahi și poruncește îngrădirea intrării în Sfântul Munte, pentru a împiedica pătrunderea locuitorilor Ierisos-ului și a animalelor acestora. Fiul lui Leon al VI-lea Înțeleptul, la anul 908, a recunoscut independența Athosului de marea mănăstire a Kolovos-ului de lângă Ierissos și consfințește statutul Athoniților, așa încât să nu fie tulburați nici de autoritățile publice, nici bisericești. În 941-942 împăratul Romanós Lekapinós inaugurează subvenționarea financiară a monahilor, cunoscută sub numele de „róga” [rom. „simbrie, plată”], cu o monedă de aur anual. Un an mai târziu, în 943, generalul katakalanilor din Tesalonic, prin poruncă împărătească, delimitează pământul athoniților. Aceste granițe, cu mici schimbări, sunt valabile și azi.

La începuturile secolului al X-lea, în ciuda răspândirii lor în toată peninsula, monahii au organizat deja anumite așezăminte monahale cu administrare centralizată. Pe la 908 este atestat prima oară protos-ul (întâiul) Athosului, cu reședința la Karyés; el este conducător duhovnicesc, arbitru și reprezentant al comunității în fața autorităților seculare. Se stabilesc trei sinaxe anuale ale întregului monahilor pentru rezolvarea chestiunilor comune, care au loc de Crăciun, de Paști și de Adormirea Maicii Domnului. În aceeași perioadă este menționată și întemeierea unor comunități monahale mai mari, precum mănăstirea Cuviosului Pavel Xiropotamu și mănăstirea lui

Clement (care mai târziu s-a unit cu mănăstirea Ivíron) și Vouleftíria, aproape de actualul schit al Sfintei Ana.

Cu toate acestea, viața de retragere și lipsită de proprietăți a pustnicilor continuă în multe privințe ca și mai înainte și, după cum redau izvoarele epocii, este deosebit de aspră și grea. Trăiesc în așezări provizorii și își asigură supraviețuirea mai ales din produsele pădurii. Starea aceasta nu se schimbă până la mijlocul secolului următor, când ajunge Cuviosul Athanasie și cutreieră Athosul. Semnificativă este descrierea modului de trai al monahilor din Viața Cuviosului Athanasie: Și le erau acestora la întâmplare toate [pământurile] nearate și necultivate, în neorânduială; nici nu vânau, nici brazdă nu tăiau, nici vacă nu aveau, nici măgar, nici vreun altul dintre animalele de povară, nici cățel, nici câine, ci niște colibe construite din lemne scurte cu acoperișul improvizat din iarbă adunată. La fel îndură și vara, și iarna, suferind rafalele vânturilor [...]. Hrana acestora, după cea duhovnicească, cea trupească este nepreparată și fără îmbuibare și toată din munți; [...] adunând fructele copacilor sălbatici își îngheabă loruși masa [...].

Venirea lui Athanasie la Athos și construirea Marii Lavre a tulburat liniștea smeriților pustnici. Organizarea internă a noii mănăstiri și multiplele activități de construcție și economice pe care le-a dezvoltat au fost percepute drept o mare inovație introdusă în Sfântul Munte. Este prima oară când se întemeiază aici o mare obște cu un regim centralizat de funcționare internă.

Ctitor al mănăstirii este însuși împăratul, după moartea căruia mănăstirea rămâne liberă și de sine stătătoare. Devine, adică, persoană juridică independentă potrivit dreptului privat, sub protecție împărătească. Administrarea este exercitată exclusiv de stareț, care înainte de a muri își numește urmașul, ajutat de sfatul monahilor aleși.

Pentru întemeierea mănăstirii Lavrei se pare că s-au pus la dispoziție încă de la început mari mijloace economice. Numai pentru începerea lucrărilor, Nichifor Fokás a donat șase livre de aur, iar Athanasie însuși, o mare parte a averii sale personale.

În ce privește caracterul acestui nou tip de așezământ monahal, care va constitui și modelul mănăstirilor care se vor întemeia foarte curând în Athos, foarte semnificativă este politica lui Athanasie în dezvoltarea economiei mănăstirii și valorificarea pământului. Acest monah inovator, în afară de faptul că a întemeiat o mare obște, întreprinde desțeleniri de pământ și organizează cultivarea pământurilor întelenite și aride ale Athosului, valorificând averea mănăstirii. Dezvoltă noi tehnici în agricultură. Introduce în Sfântul Munte perechile de boi în cultivarea pământului, necunoscute până atunci, și realizează un sistem de irigație. Folosește tehnologia – modernă la epoca respectivă – de punere în mișcare a morilor de apă și a mașinilor de pregătire a pâinii. Confectionează sau cumpără corăbii, construiește depozite pentru produsele comerciale și locuințe pentru șederea marinarilor.

Noua mănăstire-model, deși se dezvoltă foarte repede și în centru de mare producție agricolă și meșteșugărească, nu a deformat principiile vieții monahale. Intențiile întemeietorului acesteia nu lăsau loc de devieri. Cuviosul Athanasie a rămas un nevoitor aspru, care a impus rânduieli aspre de viață, cerând în același timp de la monahii săi o muncă sistematică.

Cu toate acestea, transformarea Athosului din loc de retragere a eremiților și anahoreților în centru al monahismului de obște a creat neînțelegeri și dispute. Vechii monahi pare să nu fi fost deranjați atât de noul, pentru ei, regim de trăire a idealului monahal, căci marile chinovii organizate funcționau de veacuri atât în Constantinopol, cât și pe cuprinsul întregului imperiu, iar viața chinovială constituia metoda dominantă a vieții monahale în acea epocă. Obiecțiile lor își aveau sursa în teama destul de răspândită că micile așezăminte monahale vor fuziona cu cele mari sau vor dispărea cu totul datorită preponderenței mănăstirilor noi și puternice.

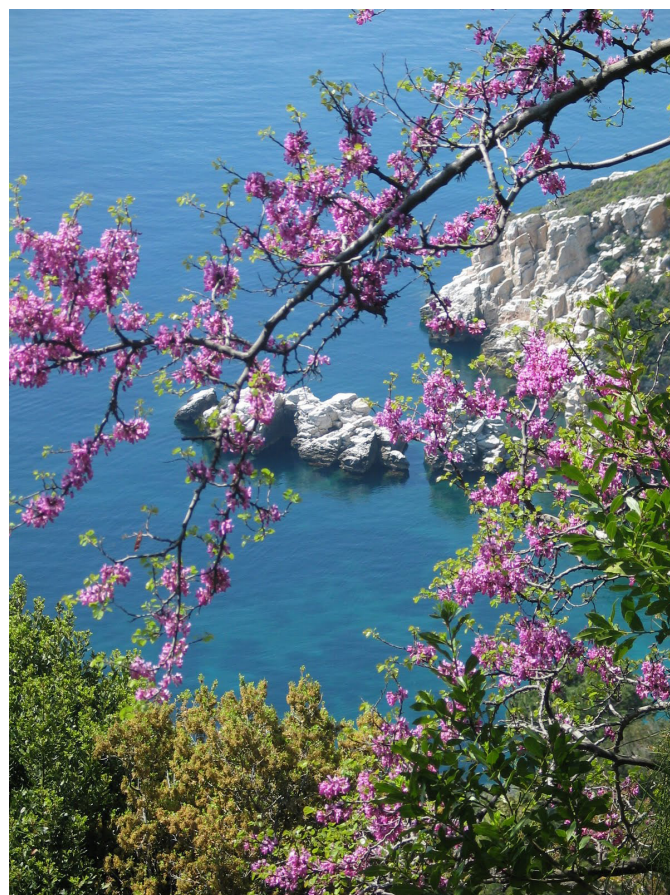
Urmașul lui Fokás, împăratul Ioan Tzimiskís, a încredințat clerului rezolvarea problemelor apărute. În acest scop l-a trimis la Athos pe monahul Eftimie al mănăstirii Studion cu poruncă să cerceteze situația și, în colaborare

cu cenobiții și anahoreții, să redacteze regulamentul de funcționare a comunității monahale.

Rezultatul colaborării a fost redactarea primului Tipic al Sfântului Munte, care a fost semnat de primul Athanasie, vestitul Cuvios Athanasie, starețul Lavrei, și de alți 46 de stareți ai așezămintelor monahale athonite.

Împăratul, la anul 972, a consfințit Tipicul. Originalul acestui act rar, care a fost supranumit și Trágos (pentru că a fost scris pe un pergament de piele de țap-tragos), semnat de însuși Ioan Tzimiskís, și care este caracterizat drept primul statut al Sfântului Munte, există până azi și se păstrează în Sfânta Kinotită ca odor de arhivă foarte prețios al Sfântului Munte.

Tipicul de la 972 reglează funcționarea și competențele administrației centrale a Sfântului Munte, adică a protos-ului (întâiului), a demnitarilor Protaton-ului și a Sinaxei de la Karyés, delimitează relațiile lor cu monahii și definește relațiile dintre diferitele categorii de monahi. În ciuda faptului că protejează vechiul regim al anahoreților, se vede clar că recunoaște supremația sistemului chinovial ca metodă de viață ascetică în Athos.

Tipicul lui Tzimiskís a fost completat și adaptat la noile realități create prin Tipicul emis la 1045 în timpul domniei lui Constantin Monomahul. Un al treilea Tipic, aproape nou, care este datat în perioada bizantină târzie, pe la 1406, și în mare măsură se ocupă cu administrația internă a mănăstirilor și cu relațiile monahilor cu conducătorii lor, a fost emis de către împăratul Manuil al VIII-lea Paleologul.

Întemeierea Lavrei și activitatea multilaterală a lui Athanasie au dat impulsul pentru strângerea și a altor obști de către bărbați vestiți, care aveau direct sau indirect legătură cu Athanasie. În anul 979/80, aristocrații iviriți (georgieni) Ioannis Torníkios și fiul său Eftimios, înzestrați cu privilegii împărătești și danii, construiesc mănăstirea Ivíron (a Iviriților), iar ceva mai târziu trei potentăți bogați din Adrianupoli, Athanasie, Nicolae și Antonie, întemeiază mănăstirea Vatoped.

De la sfârșitul secolului al X-lea, întemeierea de mănăstiri va lua ritmuri surprinzător de rapide. În jurul anului 1000 sunt atestate în peninsula Athonită mai bine de 41 de mănăstiri. Monahi de alt neam din diferite locuri ale imperiului curg în număr mare la Muntele care era deja vestit. Cât încă trăia Cuviosul Athanasie s-au instalat primii monahi italieni de la Amalfi, care ceva mai târziu au întemeiat mănăstirea Amalfinón. Aproape în aceeași perioadă, sunt pomenite mănăstirile Sikélos, a lui Paflagon, a lui Cháldos și la începuturile secolului al XI-lea, mănăstirea Rusului. Așezările monahale mici care vor evolua în mari mănăstiri și care își vor continua viața până în zilele noastre, își au începuturile în aceeași perioadă. Mănăstirea Zografu (a Pictorului) a fost întemeiată înainte de 980 de pictorul (gr. zográfos) iconar Gheorghios. Activității Cuviosului Pavel Xiropotamitul – care înainte de anul 956 a întemeiat mănăstirea Sfântului Nichifor (astăzi mănăstirea Xiropotamu) – se datorează și întemeierea, înainte de 980 a mănăstirii Sfântului Pavel (care la început purta numele de Xiropotamu). Mănăstirile Xenofont, Esfigmenu și prima mănăstire Hilandar își fac apariția înainte de sfârșitul secolului al X-lea.

Până la sfârșitul veacului al XII-lea se consolidează caracterul interortodox și ecumenic al monahismului athonit. Înainte de 1142 se va întemeia o mănăstire unde se vor nevoi monahi ruși, în 1198 se va acorda regelui-monah sârb Simeon Nemanja și fiului acestuia Savva mănăstirea Hilandar, aflată în ruine, iar mai târziu mănăstirea Zografu va reprezenta așezământul monahilor bulgari.

Pe toată perioada bizantină, cu puține excepții, politica imperială a fost deosebit de favorabilă Sfântului Munte. Aproape toate mănăstirile au fost numite într-o anumită epocă a existenței lor „mănăstiri împărătești”, adică așezăminte împărătești protejate de intervențiile demnitarilor politici și bisericești. Privilegii, scutiri de impozite și danii ale împăraților, dar și ale demnitarilor, constituie mecanisme economice robuste care permit realizarea lucrării duhovnicești a monahilor.

Evoluția istorică a așezămintelor Sfântului Munte urmează doar până la un punct destinul istoric ale imperiului. Astfel, decăderii treptate a Imperiului Bizantin nu îi corespunde și o decădere a mănăstirilor athonite. Dimpotrivă, mai ales secolul al XIV-lea este considerat ca o perioadă de mare renaștere în Athos. Însuși isihasmul, ca mișcare duhovnicească, se naște și se dezvoltă la Athos, înnoiește idealul de nevoință și așează din nou acest spațiu drept centru al luminării duhovnicești a popoarelor slave ale Balcanilor și Rusiei.

În imperiul Paleologilor, muribund din punct de vedere politic și economic, într-o perioadă de războaie civile și de tulburare generală în spațiul Balcanilor, se întemeiază noi mănăstiri la Athos, iar altele se revigorează. În centrul peninsulei, lângă Karyés, se reconstruiește, prin intervenția voievozilor valahi, mănăstirea Cutlumuș, iar pe coasta estică, marele strato-pedarh (administrator de câmp de luptă) Alexie (Alexie I Comneanul) și fratele său, marele primikirios Ioan, întemeiază mănăstirea Pantokrator.

Pe coasta vestică, despotul sârb Ioan Úglesi este neîndoiește cel care face celebră mănăstirea Simonospetras, iar Cuviosul Dionisie din Trapezunt construiește mănăstirea

cu același nume, Dionisiu (a lui Dionisie) care a primit din belșug binefaceri de la împăratul Trapezuntului, Alexie al III-lea Comneanul. Mai spre sud, puțin după 1380 și după veacuri de părăsire, monahii sârbi de neam aristocrat, Gherasim Radonia și Antonie Pagasi, au reșezat mănăstirea Sfântului Pavel. În sfârșit, cel mai probabil pe la începuturile secolului al XV-lea, se întemeiază mănăstirea Grigoriu.

În 1423 Sfântul Munte s-a subordonat definitiv statului otoman. Sfârșitul imperiului creștin bizantin și noua realitate politică, au adus fără doar și poate schimbări însemnate în orientările politice ale aghiorților și au creat dezechilibre economice dureroase. În plus, au adus treptat schimbări și în instituțiile fundamentale ale societății athonite. Cu toate acestea, diferențierile și schimbările au pătruns cu o deosebită încetineală, iar adaptarea la noile condiții politice, sociale și economice nu au alterat principiile duhovnicești ale vieții monahale.

Autoritățile athoniste au fost nevoite să ajungă la o înțelegere cu cele otomane, urmărind în primul rând păstrarea autonomiei comunității aghiorite și salvarea averii funciare a mănăstirilor.

Politica sultanilor față de monahi, în comparație cu cea adoptată față de mulțimile de creștini cucerțiți, a fost la început binevoitoare. Autonomia locului a fost respectată și impozitarea pusă mai ales pe proprietatea imobiliară a mănăstirilor din interiorul peninsulei a fost blândă. S-a impus impozitul în mod general pentru întregul Munte Athos și distribuirea acestuia s-a lăsat la latitudinea autorităților monahale. Încercarea monahilor de a face ca același regim să fie valabil și pentru proprietățile din afara Sfântului Munte a avut doar parțial succes.

Deși impozitarea directă nu a fost deosebit de împovărătoare, cu excepția anumitor perioade, impozitele extraordinare și dările, dar înainte de toate samavolnicia funcționarilor fiscali împovărau chinuitor mănăstirile. Numeroase firme, care se păstrează în arhive și au fost emise la cererea mănăstirilor, arată încercările sultanilor de a soluționa problema și indică di-

mensiunile fenomenului.

Metocurile mari și bogate de pe întinsul Macedoniei centrale și răsăritene (Halkidiki, regiunile Tesalonicului și Strimon), precum și de pe insulele din nordul Mării Egee nu pare să fi rămas neatinsse. Confiscarea totală sau parțială, concesionarea acestora feudalilor otomani sau încadrarea lor în marilor întinderi lucrative ale sultanilor au micșorat drastic veniturile mănăstirilor conducându-le pe multe la marasm economic. O lovitură economică puternică a fost măsura administrativă extraordinară impusă în 1568/1569. Sultanul Selim al II-lea a confiscat total bogățiile mănăstirilor și le-a obligat să le răscumpere. Răscumpărarea a costat Sfântul Munte în total 14 000 de galbeni.

Intervențiilor instituționale, dar și samavolnice ale autorităților otomane au venit să li se adauge și alte întâmplări nefericite. Catastrofe naturale – cutremure, incendii dezastruoase –, piraterie, năvăliri banditești și incursiuni de război au zădărnicit de multe ori încercările de restaurare a mănăstirilor, și au condus la împrumuturi exagerat de mari cu toate efectele colaterale pe care le aduc.

În primele veacuri ale ocupației otomane, mai toate mănăstirile athonite încearcă să găsească un echilibru între supraviețuirea economică, o elementară conservare și valorificarea averii pe care o puteau păstra.

Producția peninsulei athonite propriu-zise asigură pentru început cele esențiale pentru trai, câtă vreme impozitarea era compensată prin impozitul pe cap de om (haraciul). Grădinaritul și cultivarea viței de vie, tăierea lemnului din pădure, producția de ulei și cule-

sul fructelor erau principalele activități prin care puteau supraviețui.

Producția din interiorul peninsulei athonite nu era însă de ajuns pentru satisfacerea nevoilor reale. Principalele venituri ale mănăstirilor în acea perioadă provin: a) din valorificarea sistematică a metocurilor, care treptat revin la normal, se măresc prin donații și achiziționări și oferă constant venituri; b) de la metocurile din nordul Dunării aferosite cu generozitate de către voievozii ortodocși ai Moldovei și Valahiei mai ales începând cu secolul al XVII-lea; c) din daniile mari în bani nu doar ale voievozilor sus-menționați și ale demnitarilor de la curțile acestora, dar și de la țarii Rusiei și de la înalți clerici și arhonți greci generoși. Forma aceasta de finanțare a contribuit decisiv la păstrarea și extinderea ansamblurilor de clădiri și la împodobirea mănăstirilor cu opere de artă; d) din cerșit, care se extinde dincolo de spațiul Răsăritului elen în lumea slavă și în Europa.

Dat fiind faptul că otomanii nu au intervenit în regimul intern al Muntelui, administrarea centralizată a continuat să funcționeze ca în epoca bizantină cel puțin pentru încă un secol și jumătate. Protos-ul (Întâiul) își menține resorturile administrative, executive, judiciare și duhovnicești, dar cu toate acestea vechea strălucire a instituției pălise. Finanțarea împăratească de altădată a încetat și cu mare greutate Protaton-ul mai este în stare să facă față nevoilor sale. Proprietatea funciară a acestuia care se întindea în toată peninsula trece treptat în mâinile mănăstirilor, cărora este nevoit să le vândă și chiliile din jurisdicția sa. Competențele judiciare ale acestuia găsesc „rivali” în cadii, la care recurg mănăstirile când deciziile luate de Protaton în soluționarea disputelor nu sunt agreeate de unul sau altul din împričinați. Instituția Protos-ului va dispărea treptat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Ultimul deținător al funcției este menționat în 1593.

Către sfârșitul secolului pare să se statornicească și numărul definitiv al mănăstirilor de sine stătătoare care se ridică la douăzeci. Nouăsprezece dintre acestea sunt deja mănăstiri mari încă din perioada bizantină, câtă vreme numărul de 20 este completat de

singura mănăstire postbizantină, Stavronikita, care a fost întemeiată în 1541 de Patriarhul Ieremia I.

De la începuturile secolului al XVII-lea, Athosul este administrat de o adunare, de Marea Sinaxă, la care participă reprezentanți ai mănăstirilor. În noua formulă, în mod firesc, decisiv este rolul administrativ al marilor mănăstiri (Lavra, Vatoped, Ivíron), care își asumă și cele mai multe greutăți economice comune. La data respectivă era deja instalat la Karyés și administratorul turc. Prezența lui este legată oficial de protejarea zonei de incursiunile tâlhărești și de piraterie, în realitate însă participă activ la administrarea internă a Athosului. În 1661 datoriile împovărătoare ale Protaton-ului obligă Marea Sinaxă să vândă mănăstirilor toate chiliile care rămăseseră în jurisdicția sa. Astfel, rămâne în proprietatea autorității centrale a Athosului doar biserica centrală de la Karyés, Protaton.

În 1744, în înțelegere cu aghioriții, Patriarhul Constantinopolului Paisie, deschide drumul către o nouă formă de administrație a comunităților, mai reprezentativă, la care să participe și mănăstirile mai mici. Marea Sinaxă se numește de acum Sfânta Kinotită. Însă acest sistem reprezentativ a fost consfințit în fapt prin Tipicul Patriarhului Gavriil al IV-lea din anul 1783. Potrivit acestuia, administrarea este exercitată de patru supraveghetori aleși de pentadele stabilite de cele 20 de mănăstiri. Unul dintre aceștia trebuie să provină de la cele cinci mari mănăstiri (Lavra, Vatoped, Ivíron, Hilandar și Dionisiu). În 1810 se stabilește și adunarea permanentă al celor 20 de reprezentanți ai mănăstirilor.

Schimbări însă au survenit și în modul de funcționare internă a mănăstirilor. Până la sfârșitul secolului al XIV-lea predomina sistemul chinovial de viață, așa cum era stabilit de Tipice. Treptat însă, și mai ales după ocupația otomană, idioritmia (viața de sine) câștigă continuu teren. Demnitatea starețului, deși rămâne, este lipsită de competențele esențiale. A devenit în primul rând o demnitate onorifică, cu implicații liturgice. Este atribuită unor persoane însemnate care au oferit ser-

vicii remarcabile mănăstirii (au obținut danii importante, au administrat eficient metocuri etc.), pentru un mandat care durează un interval mic de timp și adesea este exercitată de mai multe ori de aceeași persoană. În mănăstirea de sine administrarea este exercitată de oficialii mănăstirii, precum vistiernicul, ecleziarhul și iconomul.

Patriarhul Ieremia al II-lea al Constantinopolului, asistat de Patriarhul Silvestru al Alexandriei, încearcă să înlăture disfuncționalitățile apărute datorită preponderenței modului de viață idioritmic nu doar în Sfântul Munte, ci în majoritatea regiunilor din Răsăritul Elen. După deplasarea la fața locului a Patriarhului Silvestru, marile mănăstiri Lavra și Vatoped revenin la regimul chinovial (1574).

Cu toate acestea, noua măsură de trecere la viața de obște trebuie să fi fost extrem de efemeră. O tendință serioasă de întoarcere definitivă la forma de viață chinovială pe care o prevăd canoanele monahale se observă abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea. Din 1784 până în 1839 opt mănăstiri s-au întors la regimul chinovial.

Tendințele centrifuge care caracterizează viața monahală a Sfântului Munte pe toată durata stăpânirii otomane se vădesc și în largă răspândire a altor forme de viață monahală, precum viața de nevoință în schituri, chilii și sihăstirii. Toate aceste așezăminte mai mici țin de proprietatea mănăstirilor și se atribuie pe viață unor „bătrâni” îmbunătățiți și ucenicilor acestora.

Schiturile, care amintesc de vechile lavre, nu concentrează un ansamblu de construcții unitar. Sunt alcătuite din chilii risipite ici și colo sau din „colibe” în jurul unei biserici centrale numite kyriakón. Aici, monahii duc o viață de sine sub supravegherea întâiului, a dicheului, care este ales de ei. Cel mai vechi schit organizat este al Sfintei Ana, atestat încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și aparține Mănăstirii Marea Lavră. Aceiași mănăstire deține în regiunea Kerasiá, încă de la începuturile secolului al XV-lea, o serie de chilii cu formă de organizare premergătoare schitului.

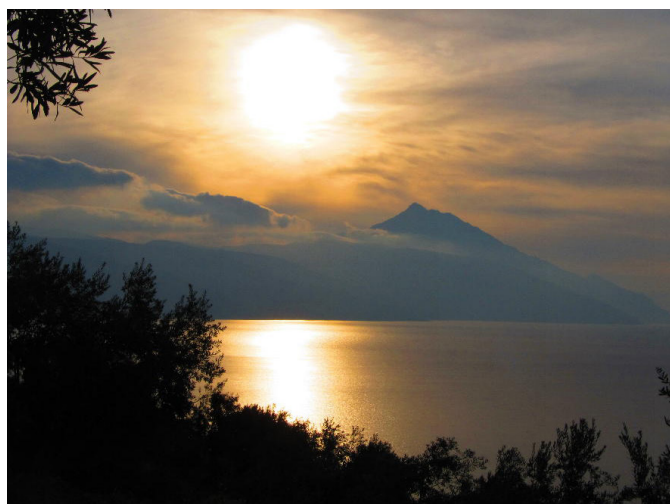
Către sfârșitul secolului al XVII-lea este

atestată organizarea schitului Kafsokalivia care aparține și el Lavrei, câtă vreme schiturile care au supraviețuit până azi – Sfântul Dimitrie care ține de mănăstirea Vatoped, Prorocul Ilie al mănăstirii Pantokrator, Nea Skiti și a Sfântului Dimitrie Lakku ale mănăstirii Sfântului Pavel, Cinstitul Înaintemergător (Prodromu) al mănăstirii Ivíron, Sfântul Panteleimon al mănăstirii Cutlumuș și Bunavestire al mănăstirii Xenofont – au fost întemeiate în secolul următor.

Singurele schituri cu regim chinovial, Sfântul Andrei al mănăstirii Vatoped, în care până în secolul nostru au viețuit monahi ruși, și Schitul Prodomu al mănăstirii Marea Lavră, cu monahi români, își fac apariția după mijlocul secolului al XIX-lea.

Chiliile constituie forme mai simple de viețuire monahală. Concentrează la scară mică ansambluri unitare de clădiri, după 1661 se subordonează exclusiv unei singure mănăstiri și sunt populate de un „gheronda” cu fiii săi duhovnicești. Nu sunt puține situațiile în care chiliile sunt continuarea vechilor așezăminte monahale sau au fost construite pe ruinele acestora, păstrând încă și vechea lor denumire bizantină.

Populația totală a Sfântului Munte în perioada bizantină nu ne este cunoscută. Doar la Marea Lavră în secolul al XI-lea este atestat un număr de 700 de monahi. Desigur, numărul monahilor nu va rămâne stabil dat fiind faptul că începând din secolul al X-lea până la începuturile secolului al XV-lea apar în continuu noi mănăstiri și în același timp dispar așezăminte

monahale mai mici care se contopesc cu altele mai mari. Crizele generale care apar din când în când sau diferitele probleme pe care le-au cunoscut fiecare dintre mănăstiri au contribuit neîndoielnic la micșorarea numărului total al monahilor.

Referitor la perioada stăpânirii turcești deținem mai multe date. Informațiile pe care le avem de la vizitatori, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, din catastifele fiscale otomane și, începând din 1764, din recensămintele monahilor ne ajută să reconstituim o imagine ceva mai clară asupra proporțiilor populației monahale a Athosului. Erorile cifrelor care ni s-au transmis sunt mari: 1440 de persoane înregistrează catastiful fiscal din 1525/1530 și între 2246 și 2860 de suflete atestă vizitatorii și monahii ortodocși. Recensământul din 1764 constată 2908 de monahi, iar cel din 1808, 2390. În concluzie, s-ar putea spune că, exceptând perioada Revoluției Grecești când numărul monahilor se micșorează dramatic, precum și sfârșitul secolului al XIX-lea și începuturile secolului XX când se observă o descindere pregătită sistematic și în masă a mii de monahi slavi, numărul monahilor athoniți nu depășește 3000 de suflete.

În pofida greutăților economice și a peripețiilor istorice care nu au lipsit vreme de aproape 500 de ani, Muntele Athos s-a dovedit cel mai important centru duhovnicesc al Răsăritului Ortodox.

Tradiția creată de mișcarea isihastă în secolul al XIV-lea, prin pleiada de monahi erudiți care au trăit și au scris în Athos, nu s-a întrerupt cu totul. Primele semne ale renașterii sunt foarte clare încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Bibliotecile se îmbogățesc cu un mare număr de manuscrise care se copiază la atelierile de copişti existente în mai toate mănăstirile. Cercetarea de până acum a semnalat doar puține dintre acestea (spre exemplu, la mănăstirile Ivíron, Cutlumuş, Dinisiu, Filoteu, Xiropotamu), deși toate indiciile conduc la concluzia că exista o îndeletnicire sistematică cu producția de carte până în secolul al XVII-lea inclusiv, când începe să predomine cartea tipărită.

Mari colecții de cărți, manuscrise și tipărituri, precum și biblioteci personale ale unor bărbați erudiți – precum Mitropolitul Tesalonicului, Macarie, Maxim Margúnios, Patriarhul Dionisie al IV-lea al Constantinopolului, Mitropolitul Artei și Nafpaktosului, Neofit – se adaugă colecțiilor athonite deja bogate.

Este posibil ca folosirea cărților să fi fost mai degrabă conjuncturală, așa cum se întâmpla de altfel în mai toate bibliotecile monahale ale Răsăritului. Cu toate acestea în nici un caz nu pot fi caracterizate drept depozite de cărți-odoare. Dimpotrivă, spre deosebire de ceea ce cred mulți, bibliotecile Athosului au fost sursa lecturilor și scrierilor unui mare număr de erudiți, clerici și laici, în veacurile de ocupație otomană.

Nu erau puțini erudiții, mai ales monahi și clerici, care au activat și au scris o anumită perioadă a vieții lor cel puțin într-o mănăstire athonită. Semnificativă este situația cunoscutului erudit și luminător al rușilor, Sfântul Maxim Grecul, care, la începuturile veacului al XVI-lea, după întoarcerea sa din Occident, a ales mănăstirea aghiorită Vatoped pentru a se reculege duhovnicește. Puțin mai târziu, trecerea monahului erudit Pahomie Rusános a lăsat urme adânci la biblioteca mănăstirii Ivíron.

Alți monahi, deținători ai unei valoroase educații, își datorează promovarea ca scriitori lucrării lor duhovnicești din Sfântul Munte. Starețul Dionisie Ivireanul, cunoscut și sub numele de Dionisie retorul Studitul, Agapie Lándos, autorul unor scrieri de suflet folosite foarte populare, prolificul scriitor Chesarie Dapóntes, monah xiropotamit, constituie exemple reprezentative ale acestei categorii de erudiți.

Încă mai mulți au fost însă bărbații cultivați și evlavioși, mai ales înalți clerici, care au ales să-și sfârșească viața în isihia Athosului. Deși nu s-au remarcat prin vreo operă scriitoricească, prezența lor și înrâurirea pe care au exercitat-o în promovarea duhovnicească a acestui loc a fost decisivă.

Secolul al XVIII-lea, perioadă de reșezare duhovnicească, socială și economică în tot

Răsăritul, este marcată în Sfântul Munte de două evenimente importante: înființarea Școlii Athoniada și mișcarea duhovnicească a Colivarilor.

În 1748, prin inițiativa și pe cheltuiala mănăstirii Vatoped, s-a întemeiat în granițele mănăstirii o școală cu un program ambițios de cursuri de limba greacă, filozofie și teologie. Școala, caracterizată drept prima Academie a Elenismului, a fost găzduită într-o clădire mai mare situată pe un deal alăturat mănăstirii și a găzduit o pleiadă de elevi care au devenit mai târziu personalități duhovnicești cunoscute. Primul director de școală a fost timp de mai mulți ani renumitul erudit Eughenios Vulgaris.

În 1754 a izbucnit ceea ce mai târziu avea să se numească „disputa colivarilor”. Motivul a fost neînțelegerea privitoare la săvârșirea parastaselor duminică și nu exclusiv sâmbăta, cum se întâmpla în mod tradițional până atunci. Cauzele însă erau mult mai profunde și au făcut ca monahii să se împartă în două formațiuni extrem de rivale: în apărătorii tradiției, „colivarii”, care susțineau nu doar păstrarea tradiției, ci și întoarcerea la rădăcinile teologiei patristice și niptice a marilor Părinți ai Răsăritului, pe de o parte, și în susținătorii unei concepții mai secularizate despre viața monahală, pe de altă parte. Ca reprezentanți principali ai Colivarilor s-au evidențiat renumiți aghioriți de înaltă cultură, precum prolificul scriitor Nicodim Aghioritul, Athanasie din Paros, un spirit foarte luptător, și Macarie Notarás, fostul mitropolit al Corintului.

După condamnările și prigonirile inițiale, mișcării Colivarilor i s-a făcut dreptate. S-a extins dincolo de Sfântul Munte, mai ales în spațiul insular și în Pelopones și a constituit mobilul renașterii filocalice care a influențat foarte profund și lumea ortodoxă slavă.

Extinderea Revoluției Grecești din 1821 în Macedonia și mai ales în Halkidiki nu i-a lăsat indiferenți pe aghioriți. Mulți dintre ei de altfel, precum temerarul Nichifor Iviritul Hartofilaxul, erau de ani de zile inițiați în Filiki Eteria. În mai 1821, la Karyés, Athosul și-a declarat în mod festiv aderarea la mișcarea lui Emanuil Papás. Administratorul turc a fost arestat și

a fost pus sub supraveghere în mănăstirea Cutlumuș, iar monahi înarmați s-au desfășurat pe întinderea granițelor Sfântului Munte.

Însă după cum este cunoscut, în nordul Greciei revoluția s-a sfârșit repede și fără glorie. Aghioriții au fost chemați să plătească prețul greu al participării lor la revoluție. Armatele turcești s-au instalat în mănăstiri, care au fost obligate să preia întreținerea acestora. Un impozit extraordinar foarte greu de 3300 de puncte de bani (1.750.000 groși) s-a impus colectiv, iar impozitele obișnuite se plăteau dublu. Metocurile din Halkidiki au suferit pagube însemnate, iar încasarea veniturilor de la metocurile bogate ale Moldovlahiei a fost întreruptă pentru cel puțin cinci ani. Datoriile s-au mărit, un mare număr de monahi au părăsit Sfântul Munte, multe mănăstiri au ajuns într-o cruntă sărăcie și au fost nevoite să lichideze un mare număr de odoare, deși pentru cele mai prețioase dintre ele s-au făcut înlesniri ca să fie trimise în insulele Greciei revoluționare.

Măsurile împotriva Sfântului Munte au fost ridicate abia în 1830. Însă o nouă tulburare, mai ales în domeniul economic, a provocat-o confiscarea de către guvernul român în 1863 a tuturor proprietăților monahale și a metocurilor din regiunea Moldovlahiei. După alți câțiva ani, în 1873, o nouă lovitură îi aștepta pe aghioriți. Guvernul rus a decis să îi exileze

pe monahii de pe proprietățile din Basarabia și Caucaz, acordând mănăstirilor doar două cincimi din veniturile lor. După Revoluția din Octombrie, venitul acesta a fost anulat definitiv.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Sfântul Munte s-a aflat în vârtejul rivalităților etnice din Balcani și a suferit consecințele politicii rusești care aspira să altereze caracterului etnic al acestei societăți monahale prin instalarea masivă a monahilor slavi, mai ales ruși, care pătrundeau în mănăstiri, schituri și chilii sărace și construiau ansambluri monahale uriașe. La începuturile secolului al XX-lea, Sfântul Munte număra în total aproximativ 3500 de monahi ruși.

Eliberarea Sfântului Munte de către flota elenă în noiembrie 1912 a pus capăt situației primejdioase care se crease. Societatea monahală a Athosului s-a constituit într-o unitate administrativă a statului grec cu statut de autoadministrare. Regimul juridic al acesteia a fost consfințit constituțional și statornicit de Charta statutară redactată în 1926. Această „Constituție” aghiorită a întărit, cu multe adaptări, instituțiile administrative strămoșești ale societății monahale.

Astăzi la Sfântul Munte există 20 de mănăstiri de obște de sine stătătoare, așa cum au fost așezate încă din secolul al XVI-lea. De acestea depind administrativ și duhovnicește 12 schituri și aproximativ 250 de chilii. Fiecare mănăstire

se autoadministrează și rânduiește viața monahilor ei potrivit canoanelor monahale și a regulamentelor interne pe care le aprobă întregul monahilor. În fiecare an, mănăstirile aleg câte un reprezentant care le reprezintă în Sfânta Kinotită. Lucrarea și competența acesteia din urmă este administrarea chestiunilor comune ale Sfântului Munte și supravegherea funcționării în ritm normal a regulamentelor interne ale mănăstirilor. Organul executiv al Sfintei Kinotite este Sfânta Epistasie (Supraveghere).

Duhovnicește, societatea athonită se subordonează jurisdicției Patriarhului Ecumenic al Constantinopolului, iar îndatoririle de reprezentant al statului elen le îndeplinește Administratorul Sfântului Munte.

Declinul care s-a înregistrat în primele decenii ale secolului al XX-lea datorită neorânduiei provocate de modul idioritm de viață, a dramaticei scăderi economice care a urmat după confiscarea masivă a metoacelor din Macedonia și a suferințelor aduse de cel de-al II-lea Război Mondial, s-a încheiat la sfârșitul deceniului '60.

Astăzi, Sfântul Munte cunoaște o nouă înflorire. Un mare număr de monahi tineri cu un foarte înalt nivel duhovnicesc populează cele 20 de mănăstiri – transformate toate în chinovii –, schiturile și chiliile Athosului.

Sfântul Athanasie Athonitul și monahismul aghiorit

Părintele Pávlos Lavriótul

Sfântul Athanasie Aghioritul s-a născut în Trapezunda, capitala Pontului, între anii 927-930, din părinți nobili și bogați. La naștere a primit numele de botez Avraámios. Tatăl său era din Antiohia Siriei, iar mama sa din Kolhída (Pont). Tatăl său a murit înainte de nașterea sa, iar mama sa a plecat din această lume la scurt timp după nașterea pruncului.

Micul Avraámios, rămas orfan de ambii părinți, a fost luat în grija unei monahii, o rudenie de-a sa, care și-a asumat creșterea și educarea sa. Întreaga viață și conduită a acestei monahii a influențat pozitiv și decisiv evoluția ulterioară a caracterului micului Avraámios. Cu toate că era doar un copil, acesta nu avea comportamentul și apucăturile celorlalți copii de vârsta sa. Nu era necuviincios, nepoliticos sau neatent, ci, dimpotrivă, îi plăcea să se roage și să meargă la biserică. După moartea protecției sale și după ce dobândise deja o educație aleasă, merge la Constantinopol, în timpul împăratului Romanos I Lekapinós (920-944), ajutat fiind de un funcționar al Imperiului, care venise în Trapezunda pentru a strânge impozitele.

Ajuns în Constantinopol, se înscrie la școala directorului școlilor din capitală, pe nume Athanasie. Urmează ani grei de studiu, în care, cu mult zel și sârguință, se străduiește să-și însușească o educație cât mai aleasă. În paralel însă, nu-și neglijează sarcinile spirituale și religioase. În Constantinopol l-a cunoscut pe generalul Zefinazér, o rudenie de-a sa, în casa căruia a și locuit de altfel.

Învățător în Constantinopol

În scurt timp, Avraámios a devenit un cunoscător și învățător atât de priceput al filosofiei și retoricii, încât faima sa a ajuns până la palatele împărătești. Viața sa curată și plină de virtuți, blândețea firii sale, vor-

ba dulce, cunoștințele sale bogate, caracterul său drept și cinstit, toate acestea l-au făcut iubit de către toți. Datorită darurilor sale, elevii și învățătorii școlii, «prin vot comun», i-au cerut împăratului să-l numească învățător. Și astfel, prin porunca împăratului, Avraámios este investit în funcția de învățător.

După ce a fost investit în această funcție, nu a întârziat să-și arate calitățile sale deosebite. Într-un interval de timp extrem de scurt, a dobândit mulți ucenici, fiind recunoscut de către toți drept un învățător înțelept. De la an la an, numărul ucenicilor sporea. Cu toate acestea, Avraámios ducea aceeași viață creștină virtuoasă. Dorința sa era de a se dedica în întregime lui Dumnezeu. Între timp, rudenia sa, generalul Zefinazér, a fost numit administratorul marinei din Marea Egee. Luându-l pe Avraámios cu el, acesta întreprinde o serie de călătorii în apele acestei mări. Ajungând la un moment dat în insula Límnos, tânărul Avraámios a putut zări de departe Sfântul Munte, unde, mai târziu, avea să întemeieze Marea Lavră. Revenit în Constantinopol, se întâlnește cu cuviosul Mihail Maleínon, întemeietorul și egumenul Lavrei Kyminás, căruia îi mărturisește dorința sa de a îmbrățișa viața monahală. La scurt timp după aceea, s-a întâlnit și cu Nikifóros Fokás, viitorul împărat al Bizanțului. Cuviosul Mihail considerând că Avraámios este pregătit să urmeze o viață mai ascetică și mai isihastă, îl trimite într-un loc pustiu, pentru a se dedica nevoițelor duhovnicești. Văzând cuviosul Mihail izbândeale sale în plan spiritual, i-a prevestit faptul că urma să devină succesorul și continuatorul lucrării duhovnicești începută de el.

Monah în Lavra Kyminás

La scurt timp, Avraámios își dă demisia din funcția de învățător și intră în Lavra Kyminás. Aici este primit de cuviosul Mihail, egumen-

ul mănăstirii, care îl călugărește, schimbându-i numele în Athanasie. După tunderea în monahism, Athanasie se dedică dobândirii virtuților monahale, sub directa oblăduire a experimentatului său duhovnic. În interval de numai patru ani, a reușit să dobândească «toată virtutea cea ascetică», curățindu-și mintea pentru a se învrednici de vederea «dumnezeieștilor descoperiri», așa cum menționează biograful său.

În Sfântul Munte

Însă Dumnezeu avea alte planuri pentru monahul Athanasie, care, plecând din muntele Kyminás, ia drumul Sfântului Munte. Ajungând aici, vizitează multe locașuri ale Peninsulei athonite și are ocazia să cunoască mulți monahi și asceți virtuoși. Rămânând impresionat de asprimea și austeritatea vieții ascetice, se hotărăște să rămână aici. Inițial, se stabilește la o chilie aflată în apropierea chiliei Zygoú, intrând sub ascultarea unui gheronda simplu și smerit. Nedorind să-și descopere identitatea, se prezintă drept un oarecare monah, pe nume Barnaba. Dorința sa era de a-i cunoaște pe monahii aghioriți și de a urma un stadiu superior de viață monahală – acela de eremit. Așa cum mărturisește el însuși în Tipicul său, în acea perioadă, autoritățile athonite nu permiteau nimănui să trăiască ca eremit, fără să fi trăit în prealabil doi-trei ani în Sfântul Munte ca simplu monah. În acest fel, autoritățile vroiau să mențină lucrurile sub control și să aibă o statistică a celor care doreau să devină erimiți. Nevrând să-și descopere adevărata identitate, Athanasie intră așadar sub ascultarea acestui anahoret simplu, fără nici o educație, față de care, din respect, își ascundea cunoștințele vaste și darurile sale spirituale. Se smerește deci, făcându-se ucenicul unui gheronda aproape analfabet, care, în afara ascezei monastice, îl învață și «sfintele litere».

Între timp, Nikifóros Fokás, directorul Școlilor din Răsărit, îl căuta cu insistență pe Athanasie, care se nevoia din greu în Sfântul Munte pentru a deveni ascet. După ce l-a căutat fără nici un sort de izbândă la diverse mănăstiri din Asia Mică, în cele din urmă, Fokás își amintește că

Athanasie îi propusese în urmă cu doi ani să meargă împreună în Sfântul Munte, așa cum se menționează în biografia sfântului. De aceea îi scrie o epistolă eparhului de Tesalonic, în care îi cere să meargă în Sfântul Munte în căutarea lui Athanasie, făcându-i în același timp o amplă descriere a chipului acestuia.

Ajungând în Sfântul Munte, eparhul are o întrunire cu Stéfanos, protos-ul Sfântului Munte (958-962), căruia îi comunică cererea lui Fokás. Acesta îi promite că îl va găsi. Era aproape sărbătoarea Crăciunului și urma să aibă loc sinaxa bătrânilor aghioriți, care se întruneau de trei ori pe an: de Crăciun, de Paște și pe 15 august, de Adormirea Maicii Domnului. La aceste sinaxe participau părinții de la schiturile din împrejurimile capitalei Karyés, sub conducerea protos-ului. Cu ocazia întrunirii desfășurate în Crăciunul acelui an, protosul a reușit să-l identifice pe Athanasie, astfel că toți athoniții au aflat că Barnaba era un monah foarte cult. Nu au aflat, însă, cine era el în realitate, întrucât acesta îi ceruse protos-ului să nu-i facă cunoscută adevărata identitate, fiindcă, în caz contrar, va părăsi Athosul. Protosul îi oferă o chilie pe lângă Karyés, unde Athanasie se instalează dimpreună cu un ucenic de-al său, pe nume Loukítzis, exercitând profesia de caligraf. În această chilie a rămas până în anul 959.

În 960, vine în Sfântul Munte Léon Fokás, directorul Școlilor din Apus și fratele lui Nikifóros Fokás. Desigur, dorea să-l întâlnească pe Athanasie, lucru care s-a și petrecut de altfel. Atunci au aflat toți cine era de fapt monahul Barnaba și care era legăturile sale cu renumita familie Fokás. Pustietatea în care trăia, întreaga sa personalitate ascetică și legăturile sale cu una din cele mai de vază familii ale imperiului i-au impresionat pe mulți athoniți, care doreau să-l cunoască personal. Vrând să evite întâlnirea cu această mare de oameni și orice pericol de tulburare, Athanasie s-a gândit că a sosit vremea să pună în aplicare planul pentru care venise în Athos: retragerea în pustietățile Sfântului Munte, în isihie. Astfel, după ce petrecuse doi ani în această chilie de lângă Karyés, cu binecuvântarea protos-ului și a membrilor sinaxei, Athanasie se retrage într-un loc cu totul

pustiu și inaccesibil, unde avea să întemeieze Marea Lavră. În acest loc și-a ridicat o colibă, un mic «*laborator de lucrare a virtuților*», în care s-a dedicat în întregime nevoițelor ascetice, petrecând în studiu și învrednicindu-se de mari vederi dumnezeiești.

În Creta

Între timp, aflat în fruntea armatelor bizantine, Nikifóros Fokás conducea campania de eliberare a insulei Creta de sub stăpânirea arabă (960). Ciocnirile au fost dure și cu mari pierderi de ambele părți, mai ales că, spre deosebire de armata arabă, armata bizantină a avut de îndurat frigul și foamea. Vrând să ridice moralul soldaților, Fokás le-a reamintit că scopul acelei campanii era eliberarea pământului și populației creștine aflată sub ocupația musulmanilor. De altfel, atât arabii, cât și sarazini, folosind ca punct de plecare insula Creta, întreprindeau deseori invazii în toate insulele din Marea Egee, ajungând chiar și în Sfântul Munte. Aici nu s-au mulțumit cu capturile de bunuri materiale, ci au luat și mulți monahi drept ostatici.

În încercarea sa de a le ridica moralul soldaților, Fokás a trimis scrisori către mănăstirile din Asia Mică și din Sfântul Munte, solicitând trimiterea câtorva monahi care să îmbărbăteze armata bizantină. Printre alții, i-a scris și lui Athanasie și protos-ului din Sfântul Munte. Monahii athoniți au răspuns pozitiv cerinței conducătorului bizantin. Și astfel, cu binecuvântarea protos-ului și a celorlalți bătrâni, Athanasie a fost trimis în Creta, însoțit de un alt monah, Theódotos.

Întâlnirea dintre Fokás și Athanasie a fost extrem de emoționantă. Acesta din urmă a fost primit cu mare cinste de către ilustrul general și prietenul său spiritual, Fokás. Deplasarea lui Athanasie în Creta a fost încununată cu succes, acesta ajutând la alungarea arabilor din insulă și la eliberarea monahilor athoniți care fuseseră luați ostatici. În același timp, și-a reînnoit relațiile de prietenie cu vechiul său amic, generalul Nikifóros Fokás.

În Creta a fost pusă în discuție ideea înte-

meierii unei mănăstiri în Athos, sub egumenia lui Athanasie, mănăstire în care urma să intre și Fokás. Din acest motiv, Fokás s-a oferit să pună la dispoziția acestuia banii necesari pentru ridicarea mănăstirii. După ce au căzut de acord în această privință, Athanasie a plecat spre Athos, iar Fokás s-a întors în Constantinopol. Odată ajuns în Munte, Athanasie era preocupat cum să înceapă construirea mănăstirii. Între timp, Fokás îl trimite în Athos pe monahul Metodie, un prieten de-al său apropiat, cu o epistolă și cu banii promiși pentru începerea lucrărilor de zidire a mănăstirii. Călugărul Metodie a rămas șase luni în chilia lui Athanasie și nu a plecat până nu l-a convins să înceapă lucrările de construcție a Lavrei.

Într-adevăr, Athanasie a început lucrările la mănăstirea în care urma să intre însuși Fokás. Mai întâi a zidit katholikonul, închinat Sfântului Ioan Botezătorul, apoi celelalte clădiri ale mănăstirii. În timp ce lucrările de zidire erau în plină desfășurare, a venit vestea că Nikifóros Fokás a urcat pe tronul Imperiului Bizantin. Acest lucru l-a întristat pe Athanasie, care își asumase zidirea Lavrei tocmai la insistențele și rugămințile celui care acum era împărat și care îi promisese că se va călugări și el la mănăstirea ce avea să fie ridicată. Măhnit, Athanasie a hotărât să părăsească Lavra și să plece din Sfântul Munte.

În Cipru

Plecat din Sfântul Munte, Athanasie poposește mai întâi în Ávidos, Asia Mică. Imediat rimite înapoi în Athos vasul cu care venise de la Lavra, nu înainte de a-i îmbarca în el pe cei mai mulți dintre cei care îl însoțiseră. De asemenea, trimite un monah în capitală pentru a-i înmâna o epistolă împăratului, după care, împreună cu trei monahi de încredere, se îmbarcă într-un vas cu destinația Cipru. În acea epistolă, îl înștiința pe împărat că renunță la egumenia Lavrei și îl sfătuia să-l numească pe monahul Efthímios drept succesorul său.

Ajuns în Cipru, poposește la Mănăstirea Preoților (Moní Ieréon). Apoi îl trimite pe monahul Theódotos să meargă la Lavra, pentru a urmări desfășurarea evenimentelor în lip-

sa sa. Întrucât la mănăstire lucrurile luaseră o turnură negativă, Theódotos se întoarce numaidecât în Cipru și îl informează pe Athanasie cu privire la starea de lucruri de acolo. După citirea epistolei, împăratul, întristat de cele petrecute, îl numește totuși pe monahul Eftímios egumen, după care trimite epistole către diverse mănăstiri, cu scopul de a-l găsi pe Athanasie, care se ascundea în Mănăstirea Preoților. Una dintre aceste epistole a ajuns în mâinile egumenului Mănăstirii Preoților, care l-a chemat pe Athanasie și pe celălalt monah pentru a da explicații. Athanasie însă, fără să-și dezvăluie adevărata identitate, pleacă în orașul Attáleia din Asia Mică, unde se întâlnește cu monahul Theódotos, care îl informează cu privire la situația neplăcută de la Lavra. Fără să mai stea pe gânduri, Athanasie se hotărăște să se întoarcă la mănăstirea sa. Revenirea sa a reprezentat un prilej de bucurie și liniștire pentru părinții de acolo, care fuseseră greu încercați în tot acest răstimp, în care a fost pusă în pericol însăși existența mănăstirii.

În Constantinopol

După ce a aranjat treburile la Lavră, Athanasie s-a decis să meargă în capitala imperiului, pentru a se întâlni cu împăratul Nikifóros Fokás. Întâlnirea celor doi a fost din nou emoționantă, importantă și extrem de utilă, întrucât nu a marcat numai încetarea tuturor neînțelegerilor, ci a constituit și o etapă importantă nu numai pentru istoria Lavrei, ci și pentru însăși istoria Sfântului Munte.

Athanasie știa foarte bine că, din funcția pe care o deținea, Fokás putea ajuta extrem de mult Marea Lavră. Și nu s-a înșelat, căci împăratul, de dragul prieteniei sale cu Athanasie, a emis trei hrisoave, care, dincolo de reglementările legislative, ofereau importante privilegii nou-înțemeiatei mănăstiri. Într-unul din aceste hrisoave, care avea caracterul unui Tipic pentru Lavră, Fokás a inclus următoarea clauză de o importanță majoră: cu excepția împăratului, nimeni nu avea dreptul să se amestece în treburile mănăstirii. Astfel, odată cu urcarea lui Fokás în scaunul împărătesc, Marea Lavră, din mănăstire privată, devine mănăstire

regească (împărătească), de sine stătătoare și independentă față de orice autoritate bisericească sau politică.

Nikifóros Fokás, ctitorul mănăstirii, este proprietarul acesteia pe întreaga durată a vieții sale, iar după moartea sa, mănăstirea urma să treacă în proprietatea lui Athanasie, care este numit egumen pe viață. Hrisoavele interzic cedarea Lavrei vreunei persoane – cleric sau mirean – străine de aceasta, sau vreunei alte mănăstiri.

Datorită renumelui lui Athanasie, dar și dezvoltării impresionante a mănăstirii, Lavra atrage mulți monahi din diverse regiuni, care poposesc aici cu dorința de a rămâne. De asemenea, vin și monahi din alte țări, precum: Italia, Calabria, Iveria (Georgia), Armenia, etc. Cu toții găsesc refugiu la Marea Lavră, care, în acea perioadă (964-972), reprezenta singurul așezământ monahal din Athos, alături de Protátos.

Dezvoltarea impresionantă a Lavrei a stârnit și o serie de reacții negative din partea anumitor asceți, eremiți și egumeni aghioriti. Protestul acestora consta în faptul că, din cauza activităților economice, a marilor investiții materiale, etc., exista pericolul de a fi compromisă tradiția monastică a Sfântului Munte și de a se denatura duhul ascetismului aghiorit. Asasinarea lui Fokás a marcat o nouă etapă în evoluția Lavrei și a dus la schimbarea multor lucruri în Sfântul Munte. Cei care erau împotriva lui Athanasie au considerat că acela era momentul oportun pentru a-i băga bețe în roate. De aceea, au trimis o delegație către noul împărat pentru a-și exprima nemulțumirile.

Tipicul lui Ioánnis Tzimiskís

Noul împărat, Ioánnis Tzimiskís (969-976), l-a chemat pe Athanasie la Constantinopol. În cadrul întrunirii dintre cei doi, împăratul, cu toate că știa de legăturile strânse dintre Athanasie și predecesorul său, Nikifóros Fokás (963-969), nu numai că nu a arătat antipatie sau dușmănie față de el, așa cum sperau cei care erau împotriva acestuia, ci, dimpotrivă, s-a arătat extrem de binevoitor față de el, îndeplinindu-i toate cerințele. Atitudinea sa prietenoasă a dus la încetarea neînțelegerilor și la împăcarea

celor două părți. Odată cu încheierea tratativelor, Efthímios, egumenul Mănăstirii Stoudíon, a fost trimis în Athos cu scopul de a soluționa definitiv chestiunea aghioritică. De asemenea, Ioánnis Tzimiskís a emis un hrisov în favoarea Lavrei și a ratificat dispozițiile hrisovului emis de predecesorul său.

Părintele Efthímios, egumenul Mănăstirii Stoudíon, a avut o întâlnire cu Athanasie. După mai multe tratative purtate între monahii aghioriți, a fost redactat un text, care a fost aprobat de toți egumenii și semnat de către protos, 57 egumeni aghioriți, precum și de către alți monahi de vază. Acest text, cunoscut sub numele de Tipicul lui Tzimiskís sau «Trágos» (Țapul), pentru că fusese scris «pe piele de capră» (pergament), se păstrează în schevo-filachia Protatului și a Sfintei Comunități (Koinótita)

După ratificarea și punerea în aplicare a Tipicului lui Tzimiskís, Athanasie s-a reîntors nestingherit la sarcinile sale spirituale, conducându-și în liniște mănăstirea. S-a îngrijit în mod deosebit de organizarea administrativă a mănăstirii, de chivernisirea corectă a averilor mănăstirești, de buna sa funcționare, de slujbele bisericești, precum și de alte treburi și probleme ale vieții de zi cu zi.

Tipicul lui Athanasie

De asemenea, Athanasie a redactat propriul său Tipic, care cuprinde trei părți: Tipicul propriu-zis, care se referă la probleme administrative, precum alegerea egumenului, sarcinile, atribuțiile, obligațiile, succesiunea monahilor care dețineau anumite funcții, etc., Diatýposis (Formularea), un text scurt, referitor la modul alegerii noului egumen, la numirea consilierilor, etc. și Ypotýposis (Schița), un fel de tipic liturgic. De asemenea, este tratat subiectul legat de slujbele de pe întreg cuprinsul anului bisericesc.

Athanasie este recunoscut drept reformatorul și patriarhul monahismului athonit. Contribuția sa la consfințirea și recunoașterea regimului monastic al peninsulei athonite este determinantă și indubitabilă. Deși a fost mereu încărcat cu o sumedenie de atribuții adminis-

trative, acesta a trăit o viață cuvioasă. Virtuțile sale alese – înțelepciune, noblețe, blândețe, iubire de aproape, ospitalitate și aplecarea spre ascetism – au fost recunoscute de toți. Conform biografului său, «a fost începutul și sfârșitul tuturor..., exemplu și lege pentru toți..., iscusit și priceput în treburile administrative, un adevărat păstor asemenea lui Hristos». A adormit în jurul anului 1000 d.H. O mulțime de oameni s-a adunat să-i aducă un ultim semn de omagiu, participând cu toții, alături de «conducerea Sfântului Munte», la procesiunea făcută cu osemintele sale. A fost recunoscut drept cuvios de către Biserică. Pomenirea sa se săvârșește în fiecare an, pe data de 5 iulie.

Minuni ale cuviosului Athanasie

Cuviosul Athanasie nu s-a făcut remarcant numai datorită întemeierii Lavrei, contribuției sale la recunoașterea regimului aghioritic sau relațiilor sale strânse cu împărații bizantini, ci mai ales datorită înălțimii spirituale a personalității sale. A fost prin excelență un monah și un ascet autentic. În centrul preocupărilor sale era starea sa duhovnicească, dobândirea harului lui Dumnezeu. În această privință, poate fi comparat cu marile nume ale monahismului ortodox, precum sfântul Sava cel Sfințit, sfântul Teodor Studitul, etc. A trăit Evanghelia în adevărata sa dimensiune, s-a nevoit din greu pentru dobândirea virtuților și s-a învrednicit de mari daruri de la Dumnezeu, așa cum se menționează în biografia sa: «*a dus o viață asemenea îngerilor*».

De asemenea, s-a învrednicit de darul facerii de minuni. Iată câteva din minunile săvârșite atât în timpul vieții, cât și după moartea sa, așa cum ni le descrie biograful său:

Vindecarea monahului Athanasie

În tradiția mănăstirii se menționează următoarea întâmplare minunată: Monahul Athanasie, magazinierul, aflat la începutul vieții sale monahale, suferea de hidropizie abdominală. Văzând starea în care se află, cuviosul Athanasie l-a sfătuit să meargă la Lavră, pentru a fi vindecat de doctorul mănăstirii. După ce l-a examinat, doctorul nu credea că

mai poate fi vindecat. Fiindu-i milă de el, de starea gravă în care se afla, cuviosul și-a pus mâna peste burta acestuia și i-a zis: «Fiule, nu ai nici un rău, mergi în pace. Fie ca harul lui Dumnezeu să te însoțească pretutindeni». Și îndată s-a făcut sănătos acela.

Maica Domnului i se arată cuviosului Athanasie

În anul 963, s-a produs o foamete mare în tot Imperiul. Sfântul Munte era amenințat și el, de vreme ce alimentele se terminaseră. Pe atunci Athanasie tocmai începuse lucrările de zidire a Lavrei. Întrucât materialele de construcție și alimentele erau pe terminate, cuviosul s-a deplasat în Karyés, pentru a se sfătui cu protosul și cu ceilalți bătrâni, în legătură cu ce era de făcut. Pe când se îndrepta deci spre Karyés, după ce parcursese deja o distanță destul de mare, întâlnește o femeie extrem de frumoasă și cuviincioasă. La vederea ei, cuviosul s-a tulburat. Îndată femeia l-a întrebat: «De unde vii, Athanasie, și încotro te duci?». Mirat, cuviosul i-a răspuns: «Cine ești tu de-mi vorbești și de unde știi cum mă cheamă?». «Eu sunt Maica Domnului și protectoarea ta», i-a zis aceea, după care a continuat: «Spune-mi de ce ai părăsit Lavra și încotro te îndrepti?». La care cuviosul i-a răspuns: «Dacă nu voi vedea un semn, nu voi crede că tu ești Maica lui Dumnezeu, cea plină de har». «Ai dreptate, Athanasie, ca să crezi, iată, lovește cu toiagul tău această piatră în formă de cruce, invocând numele Preasfintei Treimi și vei vedea că va izvorî îndată apă pură din belșug».

Lovind, deci, cuviosul piatra cu toiagul, îndată a izvorât din ea apă. De atunci, locul acela se numește «izvorul aghiasmei», unde s-a și construit o biserică cu hramul Izvorul Tămăduirii. Văzând aceasta, cuviosul a căzut la picioarele Fecioarei, cerându-i iertare. Atunci Maica Domnului i-a promis că va avea grijă să ajute mănăstirea cu mâncare și cele de trebuință, îndemnându-l în același timp să se întoarcă la Lavră. Apoi s-a făcut nevăzută.

Întorcându-se la Lavră, Athanasie a văzut-o din nou pe Maica Domnului în curtea mănăstirii. Acesta l-a dus imediat în hambar, care era plin

de alimente. Arătându-i acea binecuvântare dumnezeiască, Maica Domnului i-a zis: «Copilul meu Athanasie, vreau ca de acum înainte să nu mai numești tu sau vreun alt succesor decât tău iconom pentru această mănăstire, pentru că eu voi fi iconoma Lavrei până la sfârșitul veacurilor». Și îndată s-a făcut din nou nevăzută. După acest eveniment, Athanasie a continuat lucrările de construcție a Lavrei. Alimentele din hambar au fost de ajuns până la terminarea lucrărilor. În locul în care i s-a arătat Maica Domnului s-a construit mai apoi iconostasul Panaghía Oikonomíssa, care se păstrează până în zilele noastre și în fața căruia arde neîncetat o candelă.

Aléxandros Sílvestros și mutarea Moaștelor sfântului

În Biografia cuviosului se menționează următoarele: «Tradiția vie și neîntreruptă a mănăstirii spune că, pe când era încă în viață, cuviosul lăsase poruncă să nu fie dezgropat niciodată, poruncă care a fost ținută cu sfințenie timp de multe secole. De asemenea, tradiția spune că atunci când Aléxandros Sílvestros, patriarhul Alexandriei, a transformat Lavra din mănăstire idioritmică în mănăstire de obște, a vrut, din evlavie, să deschidă mormântul cuviosului. După ce i-a convins pe părinți să cadă de acord, s-a apucat să sape, când deodată au țâșnit de acolo flăcări de foc, care i-au speriat cumplit pe patriarh și pe cei dimpreună cu dânsul. Îndată au renunțat a mai săpa. Și astfel, mormântul cuviosului a rămas intact până astăzi, așa cum poruncise sfântul părinte».

Măreția și dimensiunea duhovniciei și sfințeniei cuviosului Athanasie este surprinsă în troparul său, care sună cam așa: «*De viața ta cea în trup s-au minunat cetele îngerești, cum, cu trupul, la luptele cele nevăzute ai ieșit, pururea mărite și ai rănit cetele demonice. Pentru care, Sfinte Athanasie, Hristos ți-a răsplătit cu bogate daruri. Drept aceea, părinte, roagă-te lui Hristos Dumnezeu să se mântuiască sufletele noastre*».

Începuturile monahismului athonit

Prof. Kríton Hrysohoídis

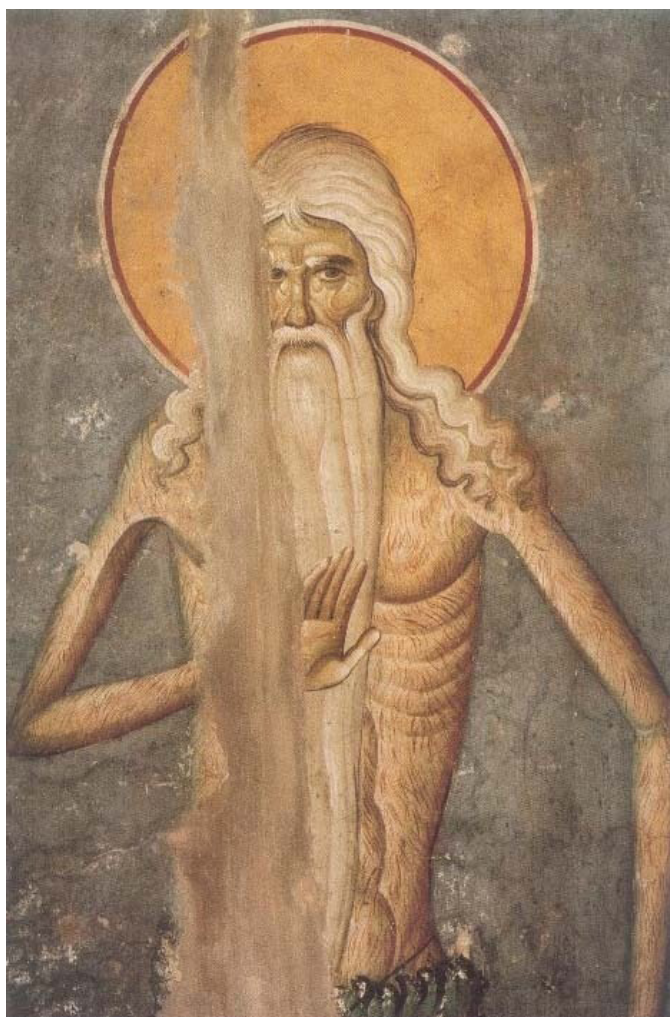
Apariția monahismului organizat în Sfântul Munte Athos nu reprezintă un eveniment istoric petrecut așa, din senin. Nu este nici rezultatul manifestării iubirii de viață monastică a monarhului bizantin Nikifóros Fokás, așa cum nu este nici rezultatul activității remarcabile a învățatului călugăr Athanasie Athonitul, care a introdus o nouă formă de asceză monastică, diferită de cea existentă până atunci în micile și smeritele chilii ale peninsulei athonite. Monahismul organizat din Sfântul Munte este mai degrabă rezultatul unui îndelungat proces istoric, al unei conjuncturi istorice, care a început cu cel puțin un secol mai devreme și care a avut drept scop satisfacerea anumitor necesități nu numai liturgice, ci și spirituale, politice, culturale, și chiar economice.

Odată cu sfârșitul Iconomahiei și cu restaurarea unității bisericești, începe procesul de reconstrucție a statului bizantin: se statornicesc instituții politice și economice; datorită victoriilor raportate în războaiele cu diverse popoare din Răsărit și de la Apus, sunt reatașate Imperiului bizantin teritoriile care fuseseră pierdute; popoare dezorganizate din împrejurimi apelează la bizantini, în căutare de modele de instituții sociale și politice; Biserica renăscută, «înhamată» la cârma statului alături de puterea regală, este chemată să îndeplinească noi roluri și misiuni; teritoriile vecine de la nord oferă ocazia desfășurării unei ample acțiuni de propovăduire a Evangheliei și de influență culturală.

Puțin mai la vest, folosind ca pretext ocuparea anticanonică a scaunului patriarhal de către Fotie, papa începe să emită pretenții asupra Iliricului, care în timpul domniei lui Leon al III-lea Isavru, fusese scos de sub jurisdicția Bisericii Romei și alipit patriarhiei de Constantinopol. Neamurile slave, stabilite sporadic în teritoriile apusene, mai ales în Grecia, după invaziile bulgaro-slave, trebuiau să fie asimilate

eficient. La cârma Bisericii vine luminatul patriarh Fotie. Imediat, monahii sunt chemați să îndeplinească o lucrare mult mai amplă. Sunt aleși doi frați monahi, Constantin (Chiril) și Metodie, care vor fi trimiși să încreștineze neamurile slave de la nord. Metodie, fost înalt funcționar de stat (administratorul provinciei Sclavinia) și cunoscător al limbii slave, se nevoise într-o mănăstire din 'Olimpos (Bitinia). Între 863-866, cei doi frați vor desfășura o intensă activitate de încreștinare a slavilor din Moravia, vor alcătui alfabetul slav și vor pune bazele cultivării spirituale și sociale a popoarelor slave.

Asimilarea popoarelor slave care se stabiliseră în teritoriile bizantine se va face cu ajutorul misiunii sistematice a monahilor. Nu este deloc

întâmplător faptul că frații Simeon și Theodoros, cei care aveau să întemeieze mănăstirea Méga Spíleo din Peloponez, au părăsit Sfântul Munte în 867, pentru a se dedica în exclusivitate călătoriilor misionare în întreaga Grecie. Drept pentru care sunt numiți învățători și apostoli ai poporului (grec), precum și «ocrotitori ai tuturor orașelor din Grecia».

Prezența activă a Bisericii în provincia Makedonía se va face simțită în curând prin întemeierea unor mari centre monahale în Chalkidiki. Cuviosul Evthímios din Ánghira (Asia Mică), care se nevoise și el în mănăstirea 'Olimpos din Bitinia, după ce a trecut și prin Sfântul Munte, s-a stabilit în Vrastamoú, unde a întemeiat o frumoasă mănăstire, iar apoi în satul Peristerés, unde a întemeiat un mare centru monahal (870-871), cunoscut sub denumirea de «Megálo Monastíri» (Marea Mănăstire), afierosit sfântului Andrei. La scurt timp, acest centru, beneficiind de sprijinul împăraților bizantini, a fost ridicat la rangul de mănăstire domnească, fapt pentru care a primit numeroase terenuri și privilegii, fiind scutit și de plata anumitor taxe. De aceleași privilegii din partea regilor dinastiei macedoniene s-a bucurat și mănăstirea întemeiată de Ioánnis Kolovós în aceeași regiune (Chalkidiki), cam în aceeași perioadă.

Activitatea monahilor și anahoreților misionari va cunoaște o evoluție crescândă, atingând apogeul în secolul X. Vom oferi doar două exemple concludente în acest sens: 1) primul constă în lucrarea misionară a lui Níkon, cel cu îndemnul «pocăiți-vă». Acest monah al mănăstirii Chrisí Pétra (Piatra de Aur), aflată la granița dintre Pont și Paflagonia, a fost prezent în Creta pe când aceasta a fost recucerită de către Nikifóros Fokás (961). Prin predica sa, a contribuit la răspândirea creștinismului în această insulă și la întoarcerea la credință a locuitorilor săi, care, de secole întregi, fuseseră sub stăpânire arabă. Astfel, Creta a fost reanexată jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol. Mai târziu, îl întâlnim în partea de sud a Peloponezului, unde a rămas până la sfârșitul vieții (997), propovăduind neîncetat, construind biserici și desfășurând o bogată activitate socială.

2) Puțin mai la nord, în Stereá Elada, viața și învățătura cuviosului Luca Stiriotul aduce o mărturie vie a misiunii desfășurate de monahismul bizantin în anii grei ai invaziilor bulgare. A avut o bogată activitate misionară, care se întindea din Stereá Elada până în Corint și care a fost încununată cu întemeierea unei mari mănăstiri în Steíri.

Activitatea misionară sistematică a acestor monahi și întemeierea atâtor mănăstiri trebuie asociată în mod direct cu eforturile conducerii bizantine de a reconstrui și reorganiza – din punct de vedere bisericesc și politic – întreaga Peninsulă Balcanică. Scopul politicii bizantine era clar: consolidarea sistemului de apărare prin fortificarea regiunilor expuse invaziei slavilor și atacurilor piraților sarazini. În afară de aceasta, liderii bizantini urmăreau și subjugarea slavilor semi-dependenți care creau probleme conducerii, lărgirea influenței bizantine asupra popoarelor balcanice din împrejurimi, precum și neutralizarea tentativelor Bisericii Romei de a-și extinde jurisdicția asupra teritoriilor care aparțineau Imperiului bizantin. Astfel, recrutarea forțelor spirituale coincide cu mobilizarea forțelor armate, cu scopul de a reorganiza centrele de administrare și de a ridica nivelul economic al provinciilor aflate sub stăpânire bizantină.

În cadrul acestei recrutări de forțe spirituale, se integrează și întemeierea primei mănăstiri athonite – mănăstirea Marea Lavră – în anul 963. Întemeietorul ei este sfântul Athanasie Athonitul, un monah extrem de activ și înzestrat cu multe daruri, membru al cercurilor sociale superioare de la curtea Imperiului și prieten personal al împăratului bizantin Nikifóros Fokás. Apariția unei mari obști (chinovie) de monahi nu coincide numai cu inaugurarea unei noi perioade în existența ascetismului athonit, ci înseamnă implicit transformarea spațiului elen într-un veritabil centru spiritual, spre care se vor revărsa în anii următori mulțimi de monahi veniți din Balcani și din Răsăritul Ortodox.

Sfântul Athanasie nu și-a construit mănăstirea într-un loc pustiu, ci într-un spațiu în care exista deja o puternică tradiție monastică.

Primele informații – deși nu foarte clare – despre existența unor asceți vestiți precum cuviosul Petru Athonitul, datează de la sfârșitul secolului VIII și începutul secolului IX. La începutul secolului X, în ciuda faptului că erau răsfirați pe întreg cuprinsul peninsulei, monahii athoniți aveau deja unele forme de organizare și o administrație centrală. În anul 908, găsim prima mențiune referitoare la protos – conducătorul spiritual al Sfântului Munte și reprezentantul comunității athonite în fața autorităților lumesti – care își avea reședința în Kariés. Monahii aghioriți duceau o viață foarte aspră, plină de greutate și lipsuri. Trăiau în colibe sărăcicioase și își asigurau hrana zilnică din produsele pădurii.

Sosirea sfântului Athanasie în Athos și decizia sa de a construi mănăstirea Marea Lavră a tulburat liniștea smeriților călugări eremiți. În ochii acestora, atât lucrările de zidire a mănăstirii, cât și activitățile economice dezvoltate ulterior au părut a fi o mare inovație pentru Sfântul Munte. Era pentru prima oară când se întemeia în acest spațiu o mănăstire de obște, cu un regim și un statut cu totul aparte. Ctitorul mănăstirii este considerat a fi însuși împăratul. De aceea, după moartea acestuia, mănăstirea a rămas liberă și de sine stătătoare, fiind condusă după propriile principii. A căpătat așadar drepturile unei instituții juridice independente, aflate sub protecția imperiului. Conducerea ei a fost încredințată unui egumen, ajutat de un consiliu de monahi. Înainte să moară, egumenul trebuia să-și găsească un succesor.

Esențială pentru caracterul acestei noi instituții monahale – care va reprezenta principalul model pentru celelalte mănăstiri aghiorite apărute ulterior – a fost politica lui Athanasie în direcția dezvoltării financiare a mănăstirii și valorificării pământului. Acest monah inovator, în afară de corpurile de clădiri ridicate, s-a ocupat de deștelenirea și cultivarea pământurilor, precum și de valorificarea averilor micilor schituri din împrejurimi. A introdus noi metode de lucrare a pământului, cu ajutorul boilor, construind și sisteme de irigație. A inaugurat o tehnologie cu totul inovatoare pentru acele vremuri, folosind mori de apă și

dispozitive de fabricat pâine. De asemenea, a construit și cumpărat vase, a zidit clădiri speciale pentru depozitarea mărfurilor, precum și locuințe pentru marinari.

Noua mănăstire s-a dezvoltat într-un ritm alert, devenind în curând un important centru de produse agricole și industriale, fără să neglijeze, însă, principiile vieții monahale. De altfel, grija și conștiinciozitatea întemeietorului său nu lăsa loc de abateri și improvizații. Cuviosul Athanasie a rămas același ascet sever, impunând reguli și canoane stricte, care vizau nu numai lucrul manual, ci și progresul spiritual al monahilor.

Noul statut al Sfântului Munte a fost consemnat în scris în primul Tipic aghiorit, care a fost alcătuit în anul 972. Originalul acestui act de mare preț, numit și «Trágos» (țap), pentru că a fost scris pe pergament gros, care poartă semnătura însuși împăratului Ioánnis Tzimiskís și care este considerat a fi primul statut al Sfântului Munte, se păstrează până astăzi la Sfânta Koinótita (Comunitate), fiind considerat cel mai de preț vestigiu din arhiva Sfântului Munte.

Întemeierea Lavrei și activitatea multilaterală a lui Athanasie a stimulat întemeierea și altor mănăstiri de obște de către bărbați evlavioși, din cercul de cunoscuți ai sfântului Athanasie. Astfel, între 979-980, un grup de nobili iviriți (georgieni), care aparțineau vestitei familii Torníki și care dispuneau de privilegii regale și importante resurse financiare, au întemeiat mănăstirea Ivíron. Puțin mai târziu, un grup de potentăți bogați din Adrianopol, care proveneau din familii înstărite, au întemeiat mănăstirea Vatoped.

Spre sfârșitul secolului X, procesul de întemeiere a mănăstirilor athonite evoluează într-un ritm foarte rapid. În jurul anului 1000, în peninsula athonită existau deja peste patruzeci de mănăstiri. Monahi de diferite naționalități din toate colțurile imperiului se adună în număr impresiv de mare în muntele sfânt, care devenise deja extrem de cunoscut. Pe când încă mai trăia cuviosul Athanasie, au apărut și primii monahi italieni din Amalfi, care, puțin mai târziu, au întemeiat mănăstirea Amalfilor. Cam din

aceeași perioadă datează și mănăstirile Sikeloú, Paflagóna și Háldos, care au fost numite după locul de baștină al întemeietorilor lor. De asemenea, sunt construite schituri transformate ulterior în mari mănăstiri, care există până în zilele noastre.

Mănăstirea Zográfou a fost zidită înainte de 980, de către pictorul bizantin Gheórggios. Cuviosul Pávlos Xiropotamitul a întemeiat mănăstirea Sfântul Níkifóros (înainte de 956) – mănăstirea Xiropotámou de astăzi – și mănăstirea Sfântul Pavel (înainte de 980), care inițial fusese numită Xiropotámou. Mănăstirile Xenofóntos, Esfigménou și Hiliandar au apărut, de asemenea, spre sfârșitul secolului X.

Până la sfârșitul secolului XII, monahismul

athonit a căpătat un caracter inter-ortodox și universal, reflectând astfel politica «ușilor deschise» a imperiului bizantin. Înainte de 1142, a fost întemeiată o mănăstire special destinată monahilor ruși, în timp ce în 1198 a fost cedată regelui sârb Simeon Nemanja și fiului său, sfântul Sava, mănăstirea Hiliandar, care fusese în mare parte abandonată. De asemenea, mănăstirea Zográfou a fost cedată monahilor bulgari.

Parcursul istoric al monahismului athonit în secolele următoare, cu siguranță că a îndreptățit idealurile și planurile de viitor ale întemeietorilor săi. În timp, Sfântul Munte a devenit un simbol unic al Ortodoxiei de pretutindeni.

Sfântul Athanasie Athonitul (5 iulie) și începuturile vieții chinoviale în Sfântul Munte

Mihail Zafeiris

Sfântul Atanasie Athonitul, având numele de botez Avraamie, era de loc din Trapezunt, unde și-a dobândit educația elementară, mutându-se apoi la Constantinopol. O veche Viață a Sfântului Athanasie Athonitul face trimitere la acest episod: *"acesta a crescut în cetatea cea mare Trapezunt și a învățat carte în Bizanț, iar munții Athonului l-au adus pe dânsul ca dar lui Dumnezeu"*. În plus, într-un alt pasaj al Vieții sale se menționează că *"cetatea Trapezunt l-a dat pe Atanasie, acest înțelept și preaînțelept în toate, care de la naștere se numea Avraam; căci trebuia, ca unul care era părinte al multor părinți, să fie legat și cu numele și cu fapta de patriarhul din vechime (adică de Avraam al cărui nume înseamnă părinte al mai multor neamuri), părinții lui fiind dintr-o patrie bună și cu neamul deloc neînsemnat"*. La Constantinopol l-a avut dascăl și îndrumător pe Athanasie, *"întâi stătătorul școlilor"*. Avraamie a studiat în Constantinopol în timpul împăratului Roman Lekapinós.

Sporind în învățătură, în perioada studenției din Constantinopol, *"prin votul comun al elevilor și dascălilor"*, așa cum se precizează în Viața sa, a fost considerat vrednic de sfat: *"s-a învrednicit să fie sfătuitor al profesorilor"*. După ce Avraamie a trecut de etapa studențească și, așa cum am văzut, de aceea de asistent, a sosit timpul să urce la catedra profesorală: *"prin hotărârea lor comună și prin încuviințarea împărătească, urcă pe scaunul învățătoresc"*. Acest fragment ne face să credem că este vorba de catedra universitară, nu de aceeași școală unde a predat dascălul său, ci de alta. Pe de altă parte, nu ar putea fi posibil așa ceva însă, având în vedere vârsta fragedă a lui Avraamie. De altfel, este cunoscut faptul că autoritatea împărătească a intervenit întotdeauna în aprobarea numirii unui profesor obișnuit. În cazul de față, este vorba de Constantin al VII-lea Porfirogenetul, care a aprobat numirea lui Avraamie ca profesor într-o școală din Con-

stantinopol. Desigur, alegerea unui profesor se făcea, apoi, prin votul dascălilor și elevilor.

Începuturile monahismului în Muntele Athos

Muntele Athos, redenumit Sfântul Munte deoarece, cu timpul, locul a fost inundat de sfinți, mărturisitori și martiri, a purtat în antichitate numele de Aktí, iar din Evul Mediu, numele de Athos. Pădurile, văile și râurile împiedică trecerea oamenilor, la fel și munții, unul mai înalt decât celălalt. Vânturile, apele agitate și furtunile mătură coastele. Naufragiile în jurul Athosului nu au lipsit niciodată. Astfel, configurația peninsulei a condus la izolare, atât internă, cât și externă, izolare care constituie

unul dintre elementele cele mai caracteristice ale vieții monahale.

Între pustia Athosului și restul centrelor monahale de pe întreg teritoriul bizantin au existat mari diferențe. În antichitate, cunoaștem prin intermediul istoricilor bizantini că Athosul cuprindea 5 sau 6 mici grupuri de orașe care, începând cu secolului al III-lea, au început să dispară treptat. În afară de poziția geografică dificilă a peninsulei, la aceasta au contribuit și jafurile neamurilor barbare, care au avut loc până în sec. al V-lea. Secolul al V-lea este momentul în care s-a observat sfârșitul oricărei urme de viață din Athos.

Așadar, oamenii se instalaseră acolo cu mult înaintea monahilor. Primele mențiuni despre existența monahilor în Athos datează cu puțin înainte de secolul al IX-lea. Dar, potrivit unor informații din vieților sfinților, probabil că Athosul a devenit centru monahal din sec. al IV-lea, mai exact, din timpul lui Constantin cel Mare. Împăratul păgân Iulian Apostatul a incendiat mănăstirile, care au fost reconstruite apoi de evlaviosul împărat Teodosie I. Această opinie urmează tradiția athonită pe care o vedem din viețile sfinților. [...]. Mulți cercetători susțin că monahii din Palestina, după măcelul comis de arabi, s-au refugiat în muntele Athos, însă nu există însă dovezi în acest sens. Este posibil să fi venit câțiva monahi palestinieni în Sfântul Munte, însă independenți. Doar câteva texte aghiografice menționează faptul că monahii din Sinai și Raith, pentru a evita masacrele arabilor, s-au refugiat în Cipru și Constantinopol. Astfel, viețile sfinților ne informează că monahii din Sfântul Munte au provenit din zonele învecinate. Este adevărat că monahii din Bizanț călătoreau foarte mult, chiar mai mult decât ne imaginăm noi, urmând exemplul apostolilor. După ce primeau schima monahală, ei porneau în călătorii lungi, în diferite centre monahale din întreaga lume.

Pornind de la grupurile mici de anahoreți ajungem, în sfârșit, la întemeierea marilor mănăstiri din Muntele Athos. Prima mănăstire

construită este mănăstirea Athos. Aceeași mănăstire este menționată în anul 1062, prin poruncă împărătească, ca mănăstire a Sfântului Munte. În 942 sunt atestați documentar egumenul mănăstirii Athos, un monah aparținând aceleași mănăstiri și alți doi monahi ca reprezentanți ai athoniților din Tesalonic. Între anii 957-958, Constantin al VII-lea Porfirogenetul emite un edict pentru mănăstirea Athos, prin care aceasta este scutită de impozite. Apoi, în 1035, Mihail al IV-lea Paflagonul acordă mănăstirii Athos, sau mănăstirii Iviron, cum este înregistrată de împărat, averile confiscate din ordinele mai vechi ale împăratului. Astfel, își face apariția și o a doua mănăstire, Iviron. În 1045, Constantin al IX-lea Monomahul adresează monahului Cosma un ordin care îi vizează pe monahii din mănăstirea Sfântului Munte. În 1062, într-un ordin pe care Constantin al X-lea Ducas îl adresează ducelui de Tesalonic, sunt menționați monahii din Sfântul Munte. Locul exact unde se afla prima mănăstire, Athos, este necunoscut, dar se presupune că se afla pe locul unde a fost ridicată, mai târziu, mănăstirea Iviron.

În perioada următoare, au fost întemeiate și alte mănăstiri, cum ar fi mănăstirea lui Clement, care nu mai există în prezent, și mănăstirea Hiropotamos și Sfântul Pavel. Ultimile două mănăstiri s-ar fi înfrățit, pentru că au fost ctitorite de același monah, Pavel.

Astfel, ajungem la momentul venirii Sfântului Athanasie (Avraamie, după cum l-am cunoscut mai înainte) în Muntele Athos și la întemeierea Lavrei, cea mai mare mănăstire din Athos, de către acesta. De la această dată, avem la dispoziție mai multe izvoare istorice. Există trei texte scrise de Atanasie, precum și două descrieri ale vieții lui. Redăm din Viața Sfântului Atanasie: «când a ajuns în munte, l-a cutreierat în lung și în lat, cercetându-i pe cei care se nevoiau și care, pe atunci, nu erau mulți, și urmând asprimea petrecerii lor, viața pustnicească și liniștită, i-a uimit întrecându-i, și făcându-se respectat de toți, i-a convins să se apropie de munții cei cu adevărat veșnici, ceea ce mărturisește mult har de la Dumnezeu, Care l-a călăuzit, l-a adus în Sfântul Munte, la El și în corturile Lui». În perioada în care a fost scrisă Viața sa, Athosul era plin de monahi, în timp ce la început era aproape gol.

O altă sursă a vieții sale ne relatează: «*acestea făcându-le și supunându-se Împăratului, coborî în munte, nevoindu-se și mai aspru. Cu cât creștea numărul monahilor, cu atât Vistiernicul bunătaților le dădea cele necesare. Căci mulți dintre cei de aproape și mulți de departe, având unii bani, alții câștiguri sau ce avea fiecare, precum este scris despre apostoli, aducând [averile] cu ei, le puneau la picioarele mai-marelui lor, iar unii dintre ei până și pe ei înșiși se puneau la picioarele lui*». Așadar, cu cât creștea numărul monahilor în Munte, cu atât creștea și averea mănăstirii, pentru că fiecare monah, atunci când părăsea orașul, lăsa mănăstirii averea sa care consta fie în bani, fie în pământuri. De asemenea, este incontestabil faptul că, de la venirea lui Atanasie până la adormirea sa, numărul monahilor a crescut rapid. Marea Lavră a fost construită de Sfântul Atanasie Athonitul în 963, pe locul unde se pare că a existat cetatea pelasgică antică

Akrothósi. Împreună cu obștea, a construit de la început zidul cu patru laturi în continuarea katholikon-ului, având în capăt șirurile de chili, la îndemnul și cu finanțarea prietenului său, împăratul Bizanțului, Nichifor Fokás.

Se pare că această ctitorie reflectă filosofia și atitudinea Împăratului față de monahism, pe care îl prefera sălășluit în locuri abrupte și inaccesibile. Această interpretare este susținută și de interdicția sa de a se construi mănăstiri în zonele rurale, cât și de impozitele mari puse pe averea bisericească. Împăratul mărturisea, de asemenea, că își dorea tare mult să părăsească tronul și să devină monah în Marea Lavră. Desigur, pot exista și alte interpretări. Un lucru sigur este că nu a mai apucat să-și împlinească dorința de a se călugări, fiind ucis, pe când dormea, de nepotul său Ioan Tzimiskís, care apoi i-a luat tronul. Dar, conform tradiției, a fost găsit dormind pe o rasă monahală.

Sfântul Athanasie a ieșit de mai multe ori din Sfântul Munte. Magistrul Leon Fokás, după victoria împotriva sciților nomazi (ungurilor), între anii 958-959, s-a dus în Athos pentru a-l întâlni pe Athanasie, căci athoniții îl informaseră deja pe Leon Fokás despre personalitatea duhovnicească a lui Athanasie. Athanasie însă evită publicitatea și se retrage pe promontoriul Melána, în isihie. După un an, Sfântul Athanasie primește mesajul comandantului Nichifor Fokás din Creta, care pornise o campanie militară împotriva cuibului de pirați arabi. Athoniții îl roagă pe Athanasie să-l ajute pe Nichifor Fokás și să se îngrijească de eliberarea monahilor luați prizonieri. Athanasie pleacă în Creta, unde sarazinii fuseseră învinși de victoriosul comandant Nichifor Fokás. În timpul șederii sale pe insulă, Nichifor îi reamintește lui Athanasie intenția sa de a deveni monah, acordându-i orice facilități pentru a-i întemeia și lui o comunitate potrivită convingerilor sale monahale.

Athanasie începe, cu mari eforturi, reconstruirea mănăstirii Lavra, locul de metanie al lui Nichifor, în 961, an în care a adormit părintele său duhovnicesc, cunoscutul ascet Mihaíl

Maleínos. În 16 august 963, Nichifor Fokás este încoronat împărat. Athanasie renunță la reconstruirea Lavrei și pleacă în Cipru. Rugămintele împăratului, reînnoirea mărturisirii sale despre hotărârea sa neclintită de a deveni monah și un ajutor financiar generos, îl conving să se întoarcă și să-și continue lucrarea. Construiește deci, în jurul katholikón-ului, chilii, bucătărie, trápeză, spital, camere de oaspeți, apeduct și moară. De peste tot veneau monahi dornici să rămână în marea mănăstire pe care a construit-o Athanasie, cu ajutorul împăratului.

Mănăstirea Marea Lavră este prima în ierarhia mănăstirilor aghiorite și cea mai mare ca întindere. A avut și alte denumiri, atestate în

cele mai vechi documente: "*Lavra Melanilor*", "*Lavra domnului Athanasie*", "*Lavra Sfântului Atanasie*", "*Marea Lavră*" sau simplu "*Lavră*", care înseamnă mănăstire foarte populată. Anul înființării ei este considerat anul începutului vieții monahale chinoviale athonite.

Monahii au început să cultive pământul și să îmbine rugăciunea cu munca și activitatea de creație, în timp ce, până atunci, în Sfântul Munte duceau o viață mai mult ascetică, anahoretică. După asasinarea lui Nichifor și preluarea puterii de către Ioan Tzimiskís, Sfântul a fost chemat la Constantinopol să dea socoteală pentru unele calomnii care circulau pe seama sa. În urma cercetărilor, acuzațiile s-au dovedit a fi neîntemeiate, situația întorcându-se în fa-

voarea sfântului, iar primul typikón al Sfântului Munte, cunoscut și ca "Trágos" (pentru că a fost scris pe un pergament de piele de țap), din Tsimiski, a fost validat de Împărat. Acest document unic constituie un tezaur istoric inestimabil al Sfântului Munte și cel mai prețios obiect din patrimoniul său cultural.

Privilegii imperiale

Unul dintre cele mai vechi documente care se referă la întreaga comunitate athonită se păstrează în arhivele Protáton-ului, și anume, bula emisă de Împăratul Vasile I. Prin această bulă, athoniții beneficiază de privilegii imperiale pentru proprietățile lor, folosindu-le împotriva mănăstirii Kolovós și a locuitorilor din Ierissos cu care aveau conflicte. Emiterea unui hrisobul imperial presupune că monahii athoniți constituiau un ansamblu și o persoană juridică distinctă, prin intermediul unei organizații, chiar și rudimentare, care acționa în numele tuturor monahilor. În plus, prin hrisovul din 883, împăratul interzice, pe de o parte, tuturor funcționarilor publici, de la cel mai înalt grad până la cel mai mic, să solicite orice tip de impozit monahilor, pe de altă parte interzice persoanelor fizice și sătenilor să îi deranjeze, ori păstorilor să-și lase animalele la păscut în spațiul athonit. Această interdicție avea să joace un rol important pentru viitorul Sfântului Munte. Astfel, nu s-a pomenit vreodată ca un funcționar, militar sau civil să le creeze probleme athoniților cu privire la proprietățile și culturile pe care le aveau în afara peninsulei. Mai târziu, au existat și alte hrisoave în favoarea monahilor din Athos, cum a fost cel al lui Roman I Lekapinós, al lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul și al lui Ștefan.

Prima delimitare de hotare s-a făcut în 942. Separarea dintre teritoriile donate athoniților înainte cu aproape un secol și restul de teren fracționat, care se întindea spre nord și nord-vest de Muntele Athos, a rămas neterminată. Toată zona sudică a Ierissos-ului a fost inițial

fracționată, aceeași situație ambiguă existând și la granițele comunității din Ierissos, a mănăstirii Kolovos și a altor mănăstiri învecinate. A doua delimitare de hotare a avut loc în 943. Din moment ce ambele părți, locuitorii din Ierissos și athoniții, au acceptat documentul care le asigura drepturile, s-ar presupune că acest caz a fost închis. Un an mai târziu însă, un general din Tesalonic, Arhiepiscopul Grigorie și judecătorul Thoma, vin prin poruncă împărătească să delimiteze, pe loc, hotarele dintre Ierissos și Athos.

Linia de demarcație finală, așa cum este menționată de documentele Protaton-ului, oferă prea puține dovezi pentru o localizare exactă pe hartă. Începea de la un pârau din dreptul palatelor vechi de pe insula Amouliáni, palate a căror locație nu o cunoaștem astăzi, ajunge la ogoarele Mănăstirii Sfintei Christina, despre care mănăstire nu există date, și traversează râul Globoutzítza, singurul loc cunoscut de noi în prezent.

Typikón-ul lui Tzimiskís precizează că trecerea mirenilor în Muntele Athos în scopuri comerciale este interzisă dincolo de râul Zygós. Puținele mănăstiri care se aflau în zona cuprinsă între râul Zygós și linia de demarcație au supraviețuit o vreme, urmând apoi să devină metocuri athonite.

Vechile manuscrise grecești din Sfântul Munte

Giörgos Stámkos

Într-o epocă în care mijloacele tehnice de tipărire aparțineau unui viitor încă destul de îndepărtat, manuscrisele reprezentau singurul mijloc de a perpetua cunoștințele vechi. În Evul Mediu – perioadă caracterizată de obscurantism și fanatism religios, în ciuda concepțiilor teocratice ostile, unele mănăstiri au funcționat drept «*chivoturi ale cunoștinței*», păstrând textele vechi sub formă de manuscrise. Aceste manuscrise erau copiate de către monahi în semiîntunericul atelierelor mănăstirești, în renumitele centre de caligrafie. Cele mai multe texte de greacă veche care s-au păstrat până în zilele noastre provin din aceste ateliere, și reprezintă rodul muncii neobosite a anumitor monahi iscusiți. Nu de puține ori, acești monahi își puneau chiar și viața în pericol încercând să salveze anumite manuscrise vechi, care erau considerate «*eretice*» de către unii creștini orbiți de fanatism. Și totuși aceste manuscrise «*eretice*» au favorizat declanșarea Renașterii civilizației occidentale.

Chiar și în anii întunecați ai Evului Mediu, într-o epocă dominată de analfabetism, monahii aghioriți puneau accent pe cuvântul scris, în speranța că acesta va ajuta la renașterea spirituală a oamenilor. Tocmai de aceea scriau, copiau și păstrau mii de manuscrise, nu numai cu conținut teologic sau liturgic, ci și cu conținut laic, manuscrise care conțineau neprețuite cunoștințe, moștenite de la înțelepții Elini din antichitate. Dincolo de bogăția conținutului lor, aceste manuscrise erau îmbodobite și cu diverse caligrafii, fapt care le transforma în adevărate monumente de artă. În ciuda distrugerilor și pagubelor suferite, bibliotecile din Muntele Athos încă mai tăinuiesc o adevărată comoară și izvor de cunoștințe vechi grecești. Astăzi, în bibliotecile aghiorite se păstrează în jur de 20.000 de manuscrise prețioase, care așteaptă cu nerăbdare să fie răsfoite de specialiști...

Primii monahi caligrafi din Sfântul Munte

Peninsula Athosului a început să devină centru mănăstiresc al Imperiului Bizantin spre sfârșitul secolului X d.H., atunci când monahul Athanasie, ajuns pe aceste meleaguri, a înființat mănăstirea Marea Lavră (963 d.H.) în extremitatea sud-estică a peninsulei. Athanasie, care este considerat și întemeietorul vieții de obște din Sfântul Munte, era prietenul personal al lui Ioánnis Tsimiskís, fiind în același timp un priceput caligraf și stenograf. A ales să se nevoiască în Sfântul Munte datorită frumuseții naturale negrăite a acestui loc, datorită poziției sale strategice, fiind ferit de invaziile barbarilor, a faptului că era încă nelocuit de oameni, dar și datorită distanței mici care îl despărțea de Tesalonica, al doilea oraș ca importanță al Imperiului Bizantin. Aceste avantaje l-au transformat rapid în cel mai important centru mănăstiresc al creștinismului ortodox, atrăgând astfel mii de monahi.

Athanasie Athonitul era un ascet desăvârșit, care iubea extrem de mult cărțile. Când a ajuns pentru prima oară în Athos, a adus cu sine numai un veșmânt călugăresc și două cărți. Dragostea sa față de cărți l-a făcut să pună bazele unui atelier de copiere a manuscrise-

lor (Scriptorium) și ale unei biblioteci în nou-înființata mănăstire a Lavrei. Responsabil cu atelierul l-a numit pe caligraful-șef Ioánnis, iar ca bibliotecar-șef pe monahul Mihail.

Exemplul său a fost urmat și de ctitorii altor mănăstiri athonite (Vatoped 985 și Iviron 980), care s-au îngrijit personal de scrierea, copierea și păstrarea cărților, nu numai cu conținut religios, ci și filosofic, muzical, educativ, științific, juridic, etc. Mulți monahi au devenit cunoscuți datorită activității lor neobosite de copiere a manuscriselor și codicelor (Athanasie Athonitul, Ioánnis Lavriótis, Efthýmios Ívir, Dionýsios Stoudítis, Nílos Myrovlítis, Ioánnis Koukouzelis, ș.a.). În total se disting în jur de patruzeci de monahi-caligrafi bizantini de văz care s-au ocupat cu scrierea și copierea de manuscrise în mănăstirile athonite.

Bibliotecile mănăstirești și Scriptorium-urile

Constituie o certitudine faptul că monahii din Sfântul Munte nu disprețuiau cărțile, ci dimpotrivă: imediat ce se înființa o mănăstire, una din primele griji ale ctitorilor era crearea unei biblioteci pentru satisfacerea necesităților spirituale ale călugărilor și mai ales pentru acoperirea necesităților liturgice ale respectivei comunități monahale. Egumenul mănăstirii numea un bibliotecar, care era responsabil cu păstrarea și conservarea manuscriselor. De regulă, întemeietorul bibliotecii dona un anumit număr de cărți, care constituia primul nucleu al acesteia. Spațiul ales pentru păstrarea manuscriselor prețioase era de obicei mansarda de deasupra pridvorului bisericii (mănăstirea Esfigménou). În cazul în care mansarda nu era suficient de încăpătoare, erau folosite anumite clădiri adiacente, ferite de pericolul incendiilor (mănăstirea Marea Lavră).

Înainte de a fi depozitate în bibliotecă, manuscrisele erau inscripționate cu următorul mesaj, în care erau blestemați eventualii rău-făcători care ar atenta la integritatea lor: «Această carte aparține sfintei mănăstiri (cutare). Cine o va fura să aibă trei sute optsprezece blesteme...». Din motive de siguranță, cu timpul au fost scri-

se și alte mesaje de tipul: «nimeni să nu rupă vreo foaie...» sau «nimeni să nu înstrăineze această carte...».

Bibliotecarii erau interesați să aibă cât mai multe cărți, nu numai cu conținut teologic, ci și laic. Principalele mijloace de a îmbogăți o bibliotecă mănăstirească erau: producerea cât mai multor manuscrise de către monahii mănăstirii respective, cumpărarea sau comandarea de noi cărți pentru satisfacerea anumitor nevoi sau pentru umplerea anumitor goluri și, desigur, donațiile mărinimoase făcute de împărați, căpetenii, patriarhi, arhierei, monahi sau de simpli credincioși, care doreau să ajute mănăstirile donând din propriile lor colecții (vom relata numai un exemplu sugestiv: în sec. XVI, profesorul Școlii patriarhale, Theofánis E. Notarás, și-a donat întreaga sa bibliotecă Mănăstirii Ivíron). De regulă, mănăstirile moșteneau și biblioteca personală a monahilor săi. Cu toate acestea, un număr însemnat de manuscrise proveneau din comenzi. Sugestivă în acest sens este următoarea notiță găsită pe un manuscris, care a fost comandat cu cheltuielile uneia dintre mănăstiri: «*Acest Ceaslov a fost comandat de către păcătosul și ticălosul Kýrillos Nařpáktios pentru biblioteca cinstitei mănăstiri (cutare)*».

În cele mai multe mănăstiri athonite existau colecții întregi de manuscrise și funcționau ateliere de lucru, în care monahii copiau originalele nu la întâmplare, ci pe baza unor reguli

stricte, pe care le respectau cu sfințenie. Până în secolul IX, manuscrisele grecești erau scrise cu litere mari. Începând însă cu acest secol, a fost introdusă – și treptat-treptat s-a impus – scrierea cu litere mici. De asemenea, manuscrisele cu litere mari din secolele precedente au fost recopiate și adaptate la noua scriere.

Odată cu înființarea acelor Scriptorium în cadrul mănăstirilor, s-a înregistrat o impresionantă producție de manuscrise. Totuși apogeul activității scriitoricești a fost atins în secolele XIV-XV. Producerea de manuscrise a continuat și după descoperirea tiparniței (de altfel prima tiparniță din Grecia a funcționat în anul 1759 la Mănăstirea Marea Lavră), într-o asemenea manieră încât, în secolul XVII, putem vorbi despre o adevărată înflorire, mai ales datorită apariției unui nou tip de scriere, «scrierea Xiropotamică*», cunoscută și sub denumirea de «scriere aghioritică».

Clasificarea manuscriselor

Manuscrisele care se găsesc astăzi în bibliotecile mănăstirești din Sfântul Munte sunt în jur de 15.000 în mod oficial, în timp ce, conform altor calcule, depășesc chiar 20.000. Acestea pot fi clasificate după criterii morfologice, lingvistice, dar mai ales în baza conținutului lor. În funcție de forma lor, manuscrisele pot fi împărțite în două categorii: papyrusuri sau kondákia [numite așa datorită bucății de lemn scurte (kontó) pe care erau înfășurate] și codice (cărți) de diferite mărimi. Trebuie notat faptul că, din secolul II până în secolul III, cărțile legate (codicele – codex în latină) au început să înlocuiască papyrusurile cilindrice tradiționale, atât datorită rezistenței lor sporite, cât și datorită ușurinței cu care puteau fi folosite (în lecturarea textului și vizionarea imaginilor). Astfel, codicele au ajuns să fie forma predominantă de scris. Cele mai multe codice sunt legate cu multă măiestrie și acoperite cu diverse podoabe prețioase, metale gravate sau pietre semiprețioase. În ceea ce privește materialul din care sunt confecționate cărțile, putem spune că acestea sunt din pergament (piele de animal), hârtie sau bumbac.

Din punct de vedere lingvistic, manuscrisele sunt împărțite în două categorii: de limbă greacă (90 %) și de limbă străină. Cele de limbă străină, care constituie aproximativ o zecime din totalul manuscriselor, sunt scrise în slavonă, latină, română și georgiană și erau folosite de monahii proveniți din celelalte țări ortodoxe care se stabiliseră în Sfântul Munte în perioada ultimului mileniu. Cele mai multe dintre acestea sunt traduceri ale manuscriselor grecești, reprezentând texte liturgice sau teologice.

Cât privește vechimea, putem spune că cele mai vechi manuscrise sunt o bucată de pergament în limba latină, care datează din secolul IV d.H., și opt file ale Codicelui Evthalianós, care datează din secolul VI și care conține fragmente din epistolele Sfântului apostol Pavel către Galateni și Corinteni.

Manuscrisele în greacă veche

Din punctul de vedere al conținutului, manuscrisele aghioritice pot fi clasificate în două categorii: manuscrise ce conțin texte ale scriitorilor clasici sau texte aparținând unor diverse domenii: Astrologie, Botanică, Geografie, Medicină, Drept și manuscrise ce conțin texte cu caracter religios sau liturgic. Firește, a doua categorie reprezintă marea majoritate a manuscriselor, nu numai pentru că erau folosite mai des de către moanhi, ci mai ales datorită faptului că Bizanțul avea o structură teocratică. De altfel, în perioada obscurantistă a Evului Mediu bizantin, cunoștințele vechi și îndeosebi cele grecești erau considerate într-o oarecare măsură «eretice» și, ca atare, periculoase pentru dogma creștină. Dincolo de aceasta, orice tip de cunoștință lumească era considerat de către monahi ca având o importanță secundară în raport cu cunoștințele teologice. Cu toate acestea însă, mulți monahi își riscau chiar și viața pentru a salva cărțile vechi de orice fel și poate că unora ca aceștia li se datorează într-o anumită măsură renașterea Occidentului și eliberarea sa din mrejele obscurantismului medieval. Astfel, faptul că astăzi putem să ne delectăm cu lecturi din Platon, Aristotel, Homer, Tucidide și din mulți alți scriitori din antichitate, poate că

îl datorăm unui pâlc de monahi, care, în semi-întinericul atelierelor și bibliotecilor athonite, dedicau ore nesfârșite copierii manuscriselor de greacă veche...

Din păcate, nu avem informații precise cu privire la numărul exact de manuscrise de greacă veche care se ascund în rafturile bibliotecilor athonite. Din anumite estimări efectuate, putem vorbi de aproximativ 600 de lucrări clasice. Numărul mic al acestora trebuie pus pe seama faptului că, din cele mai vechi timpuri, unii «pelerini» veniți din Occident furau sau cumpărau multe codice, pentru a îmbogăți bibliotecile apusene. Totuși, în ciuda numeroaselor furturi și distrugerii suferite, bibliotecile athonite continuă și astăzi să dispună de multe și însemnate codice de greacă veche.

Cel mai important dintre toate este renumita Botanică a lui Dioskourídís (Ω75), o carte veche de 1000 de ani, care a fost dăruită monahului Athanasie Athonitul de către Nikifóros Fokás. Această carte, care se păstrează în biblioteca Mării Lavre (și pe care am avut unica ocazie de a o răsfoi personal...), este considerată ideală pentru fabricarea de medicamente din plante medicinale. Botanica lui Dioskourídís conține destule informații despre Medicină și Farmacologie, precum și ilustrații cu plante, animale, insecte și păsări, așezate în ordine alfabetică.

De asemenea, se mai păstrează cărți ale următorilor scriitori clasici: Epictet, Ermoghénis și Evkleídís – la mănăstirea Esfigménou, Euripide, Eschil, Theókritos, Sofocle, și Píndaros la mănăstirea Ivíron. Demn de amintit aici este

și renumitul manuscris al geografilor Ptolemeu și Strabon (sec. XIII, nr. 655), care poate fi găsit la mănăstirea Vatoped.

În afară de Botanica lui Dioskourídís, la Marea Lavră se mai păstrează două manuscrise ale lui Tucidide, opera Vieți paralele a lui Plutarh, lucrarea Nearés (Tinere) a Komninilor (sec. XIII, Θ65), un manuscris rar de Medicină a lui Aétios Amidinós, doctorul personal al împăratului Iustinian, precum și câteva manuscrise ale lui Galinós. Așa cum am menționat mai sus, numărul de manuscrise ce conțin opere ale scriitorilor clasici s-a diminuat considerabil odată cu venirea «pelerinilor» europeni, al căror țel era tocmai de a intra în posesia acestor lucrări clasice.

Furturi și sustrageri de manuscrise de greacă veche din partea «pelerinilor» europeni

Vestea despre bogăția bibliotecilor athonite ajunsese și la urechile apusenilor, care erau fascinați de excelentele colecții și celebrele manuscrise care erau adăpostite în mănăstirile din Sfântul Munte (în acest sens, este binecunoscută sintagma folosită des de cercetătorii apuseni celebratissime bibliotecas... qui in Ato Monte sunt).

Universitățile, nobilii, cultii, dar și tipografii apuseni, pe măsură ce descopereau frumusețea și farmecul gândirii grecești vechi, își doreau tot mai mult să intre în posesia vechilor codice grecești, pe care monahii athoniți de obicei le considerau a fi de o importanță secundară în raport cu textele liturgice sau teologice. Astfel, prin inițiativa unor regi îndrăgostiți de artă, au fost organizate adevărate misiuni în mănăstirile athonite, care aveau drept scop cumpărarea de codice care conțineau opere ale scriitorilor clasici greci.

Cu aceste ocazii, colecționarii apuseni de manuscrise luau cu ei însemnate cantități de codice, fapt pentru care astăzi, în Sfântul Munte, se păstrează mai puțin de 1000 de manuscrise ce conțin opere cu conținut laic. Totuși, cu ocazia acestor misiuni, au fost în-

treprinse și primele tipăriri de cărți (sec. XVI-XVIII). Cea mai importantă a fost tipărirea întregii colecții de opere ale lui Platon de către tipograful Manoútios Áldos (Veneția 1513). Ne putem da seama cât de mult au contribuit asemenea inițiative la producerea Renașterii în Occident, de vreme ce lucrările atâtor scriitori clasici au devenit obiectul atentei cercetării a istoricilor, filologilor și teologilor apuse-ni. Renașterea spiritului clasic a dat semnalul unui întreg șir de reacții, care au dus la trezirea și eliberarea treptată a Europei din lanțurile prejudecăților și ignoranței. Conform spuselor lui Nicodim Lavreótis (de la Marea Lavră), ieromonah care a contribuit decisiv la colectarea atâtor cărți din Sfântul Munte, «*mulțimea de manuscrise provenite din bibliotecile aghiorite au ajutat Occidentul să se elibereze de oscurantismul mândriei papale*».

În acest punct se cuvine să facem o mică paranteză pentru a prezenta cele mai importante cazuri de pierdere a unor manuscrise din bibliotecile aghiorite.

A) Între anii 1491-1492, cărturarul grec Ianós Láskaris (1445-1534) a vizitat Sfântul Munte, de unde a sustras aproximativ 200 de manuscrise grecești, pe care i le-a oferit regelui Florenței, Levréntios Medíkos. Dintre acestea, 80 conțineau texte încă necunoscute în Occident, între care se numărau lucrări ale lui Galinós, Theókritos, Aristotel, Ptolemeu, Kallímachos...

B) Între anii 1540-1544, cărturarul Nikólaos Sofianós din insula Kérkyra, a copiat și colecționat din Sfântul Munte aproximativ 300 de manuscrise pentru Hurtado de Mentoza, ambasadorul iubitor de cărți al lui Carol V în Veneția.

C) La mijlocul secolului XVII, Athanásios Rítor (Retorul), care ulterior s-a convertit la Romano-catolicism, din porunca cardinalului Mazarínos, a luat cu el în Franța 109 de manuscrise, dintre care 74 proveneau de la Marea Lavră, manuscrise care astăzi se găsesc în Biblioteca Națională din Paris.

D) Minás Minoídis, între anii 1840-1855, din porunca Ministerului francez al Învățământului, a transportat și el multe manuscrise grecești în

Franța atât din mănăstirile athonite, cât și din alte mănăstiri grecești (de ex. de la mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din Sérres).

E) În anul 1516, Máximos Grekós (Mihail Trivólis), renumitul «luminător al rușilor», a dus în Rusia zeci de codice pentru a-i înlesni munca de traducere.

F) În 1654, monahul rus Arsenie Suhanov, din porunca țarului Alexie și a patriarhului Moscovei, Nikon, a dus în «a treia Romă» peste 500 de manuscrise aghiorite, dintre care multe conțineau lucrări clasice.

G) Cunoscutul om de știință rus, Porfirie Uspenski, arhimandrit și apoi arhiepiscop de Kiev, cu ocazia vizitei sale la mănăstirile Sinai, Meteore și din Sfântul Munte, nu a ezitat să puna mâna pe manuscrisele cele mai prețioase. Singura chestiune pozitivă care a decurs din toate aceste confiscări este faptul că gândirea grecească, care străbate toate manuscrisele sustrase, a luminat atât Occidentul papal, cât și popoarele slave ale Nordului.

Cea mai mare colecție de manuscrise grecești din lume

Astăzi, în bibliotecile mănăstirești din Sfântul Munte, se păstrează în jur de 16.000 – 20.000 de manuscrise. Acestea sunt considerate a fi doar 50% din totalul de manuscrise grecești care există în întreaga lume. Dintre acestea, mai mult de jumătate se află în bibliotecile a trei mari mănăstiri: Marea Lavră, Iviron și Vatoped. Cea mai mare colecție de manuscrise din Sfântul Munte (2242) este găzduită de biblioteca mănăstirii Marea Lavră, colecție care este considerată a fi a treia din lume, după cea a mănăstirii Sfintei Ecaterina din Sinai (4.500, dintre care 75% sunt de limbă greacă) și cea a Vaticanului (3.500).

Cele 20 de mănăstiri athonite găzduiesc o comoară neprețuită de manuscrise grecești nu numai pentru spațiul grecesc, ci și pentru întreaga lume. Aceste manuscrise alcătuiesc cea mai mare colecție de manuscrise grecești din lume, care depășește cu mult cele mai importante două colecții de manuscrise din Europa, a Vaticanului și a Bibliotecii Naționale din Par-

is, care împreună nu depășesc 10.000 de exemplare.

Microfilme și metode de conservare a manuscriselor

A studia istoria manuscriselor aghioritice nu este un lucru ușor, mai ales că, în Răsăritul medieval, nu au existat de fișe de bibliotecă, așa cum existau în bibliotecile occidentale. Încercarea de inventariere și de studiere sistematică a manuscriselor Sfântului Munte a fost inițiată abia la sfârșitul secolului XIX și încă continuă. Spiridon Lámprou a fost primul care a publicat un catalog în două volume a codicelor aghioritice (în afară de cele ale mănăstirilor Vatoped și Marea Lavră), catalog care conținea 6.619 manuscrise. Mai târziu, în 1925, profesorul Sofrónios Efstratiádis a editat la Paris un nou catalog, care conținea codicele mănăstirilor Vatoped și Marea Lavră. Încă nu există un catalog complet. Totuși Institutul Patriarhal de Studii Patristice (IPSP) a Sfintei Mănăstiri Vlatádon din Tesalonic și-a asumat sarcina de a alcătui un catalog amănunțit și de a realiza microfotografii a tuturor manuscriselor. În felul acesta, nu numai că se salvează conținutul acestor

tora, ci se înlesnește și posibilitatea studierii lor de către specialiști, nemaifiind necesară vizitarea bibliotecilor mănăstirilor respective pentru a le studia la fața locului. Acest Institut, care este subordonat Patriarhiei Ecumenice, este unul privat, fiind întreținut din sponsorizări și donații. Printre altele, conține o arhivă de microfilme, o arhivă de «slides», precum și aparate speciale de recunoaștere optică.

Conservarea manuscriselor vechi se realizează pe baza unui program care presupune așezarea lor în dispozitive speciale pentru o mai bună păstrare și transportare a acestora, precum și restaurarea și stropirea copertilor și filelor uzate cu o soluție specială, care le protejează împotriva microbilor.

În concluzie putem spune că contribuția manuscriselor aghioritice la dezvoltarea culturii și civilizației europene este neprețuită. Așa cum spune bibliotecarul Mănăstirii Marea Lavră, ieromonahul Nikódimos, «*ni-meni nu poate stabili cu precizie unde s-ar fi aflat astăzi umanitatea dacă n-ar fi avut comoara cunoștințelor vechi, ascunsă în manuscrisele din mănăstirile bizantine și mai ales în cele ale Sfântului Munte. Cel mai probabil, Renașterea din Occident s-ar fi produs cu câteva veacuri mai târziu ...*».

